

ՍՈՆԱ ԱՐՇՈՒՆԵՑԻ
SONA ARSHUNETSI
SONA ARŞUNETSİ
SONA ARSHUNETSI

ԱՐԴՅՈՔ ԿԱ՞ ԶՏԱՐՅՈՒԽՆ ԹՈՒՐՔ
IS THERE A PURE BLOODED TURK?
ÖZ TÜRK VAR MIDIR ?
EXISTE-T-IL UN TURC PUR-SANG ?

YEREVAN-2015
NT HOLDING

ՀՏԴ

ԳՄԴ

ՍՈՒԱ ԱՐՇՈՒԵՑԻ. ԱՐԴՅՈՔ ԿԱ՝ ԶՏԱՐՅՈՒՆ ԹՈՒՐՔ. Երևան, «ՆՏ Հոլիհնգ», 2015թ., 60 էջ:

Սուա Արշունեցու այս գրքում ամփոփված է երկու իրական պատմություն, երկու փոքրիկ դրվագ հայերի ցեղասպանության արհավիրքը ապրած երիտասարդ աղջնակների՝ հետազայսմ իր երկու տատիկների կյանքից: Այս պատմությունները հեղինակը լսել է վաղ մանուկ հասակից եւ իր պրոռում է կրել կես դարից ավելի, իսկ այժմ, Ցեղասիանության 100-ամյա տարելիցի նախօրեին, կիսվել է իր ընթերցողի հետ.

«Իմ այս գիրքը՝ «Արդյոք կա՝ զտարյուն թուրք», մանկությունիցս մնացած դառը հուշերի մի պատառիկ է իմ շատ սիրելի տատիկների խեղված ձակատագրերի ողիսականից, որը նվիրում եմ ցեղասպանության 100-ամյա տարելիցին...»,- նշում է հեղինակը իր նախարանում:

Գիրքը լրաց է տեսնում չորս լեզուներով՝ հայերեն, անգլերեն, ֆրանսերեն եւ թուրքերեն, որպեսզի՝ ինչպես նշում է հեղինակը, այդ պատմություններին հադրու դահնան նաև այդ լեզուները կրող այլ ազգի ընթերցողները:

ՀՏԴ

ԳՄԴ

ISBN

© Սուա Արշունեցի, 2015

© ՆՏ Հոլիհնգ, 2015

Ծնվել եմ 1947 թ. Գյումրիում, գաղթականի ընտանիքում. ընտանիք, որը երկու անգամ է ապրել մահվան սարսափը. առաջինը 1915-ին, երբ տասդիս երեք եղբայրներին իրենց կանաց ու երեխաների հետ թուրքերն այրել էին մարագներում հարցուրավոր համագույնացիների հետ։ Ու մեր մեծ զերդաստանից պատաժիկներ մնաց. մի հնարքով հաշողվում է փրկվել մահվան ձիրաններից ու հաստատվել Օսկրիառում ('Վարդիկավկազ), ինչպես տասն էր հաճախ ասում։ Երեք տարի այնտեղ ապրելուց հետո հող ու ջրի կարուոր քաշում է. կարծելով, թե թուրքը խաղաղվել է, նորից են զնում Էրզրում՝ իրենց տուն ու տեղին, բայց ավա դ, չարաչար պիտիում են ընդամենը ամիսներ անց՝ 1918-ի գարնանը, թուրքը կիսատ թողածը նորից է շարունակում։ Երկրորդ գաղթը. նորից են բռնում փախուստի ճանապարհը, ճանապարհ, որը յի էր ողբով. արտասուրով, դաժան սպանութերուններով... Հենց գաղթի ճամափին էլ՝ Էրզրումից 6 կմ. հեռու գտնվող Արշունի գյուղի մեջ ծնվում է հայրս, հետազյում նա ի պատիվ իր ծննդավայրի իր գրական անունը դնում է Սերգո Արշունեցի, նրա մահից հետո ես հպարտորեն ժառանգեցի Արշունեցի գրական անունը (հայրս բանաստեղծ էր) ու կարծես իմ մեջ կրում եմ մի մասնիկն ինչպես իմ շատ միենալի հայրելից, այնպես էլ իմ կարոստի՝ Նախյան Էրզրում։ Ենական է, որ ապրելով նման միջավայրում, ականատեսը լինելով ընտանիքին ողբին, արտասուրներին, իմ մեջ դեռ վահ հասակից ծվարեց ազգիս վիշտը։ 17 տարիս դեռ չըուրած սկսեցի գրել հայրենասիրական բանաստեղծություններ։ Սեր հարկի տակ հաճախի էին հավաքվում Գրողների միտույան Լենինականի բաժնամունքի նախագահ Լուտվիդ Միքայելյանը, դրամատորգ Վարդգես Սովորյանը, Վաղարշակ Նորյանը, բանաստեղծ Քաջիկ Գրիգորյանը...
 Հերթական հասկաքի ժամանակ էր, երբ լսեցի, որ Երևանում մտավորականությունը ուսանողության հետ որոշել է դրս զալ փողոց՝ ցուցի, նշելու Մեծ եղոնի 50-ամյա տարելիցը։

-Վերջապէ և, վերջապէ և, -ուրախությանս չափ չկար։

Ամբողջ գիշեր ցնեցի։

-Ես ի նշ կարող եմ անել, ի նշ, իմ անելիքը ո՞ն է։

Ես եռում էի, տեղս չի գտնում։

-Ինչպէ ս արթնացնեմ ազգիս ողին։ Մի միտք ծագեց իմ մեջ՝ թուուցիկներ տարածել։

Այդ օրերին էր, որ ես զրել էի իմ «Մենք չենք մոռացել» բանաստեղծությունը:

Նկարչական թղթի վրա նկարում էի Սասիները և ներքևում իմ գրած բանաստեղծությունից մի քայլակ.

* * *

Սասին է եղել մեր տանջանքների,
Հառաջանքների լրու, անխոս վլան,
Ու հիմա որպես շեփոր ուզմի,
Ժամն է, որ զցի լոռության շաղրան:

Ու ամենաներքեւում՝ «Հայ փրկության կոմիտե», երբ այդ կոմիտեն ես էի միայնակ:

Ես զիտակցում էի իմ կատարածի վտանգավորությունը, զիտակցում էի ու պատրաստ էի անգամ վյանքս զրել ազգին համար:

1965 թ. ապրիլի 10-ին ես զրեցի «Մենք չենք մոռացել» բանաստեղծությունը, որն էլ արժանացավ Հ. Շիրազի բարձր գնահատանքին: Այդ օրերին Շիրազը Գյում-րիուս էր ու միասին երեկոներ էինք կազմակերպում: Ամեն անգամ նա ինձ ներկայացնում էր ներկաներին, որ արտասանեմ իմ այս բանաստեղծությունը: Այդ օրից անցել է 50 տարի. 50 տարի իմ կյանքը նվիրեցի Հայոց ցեղասպանության միջազգային ճանաչմանն ու դատապարտմանը ու միշտ մնացի ստվերում, փորձելով իմ բողոքի ձայնը հասցնել ԱՍԴ նախագահներին, կոնգրեսականներին, սենատորներին, Եվրոպական ստականներին, Լրագրողներ առանց սահմանի...

Ահա մոտենում է ցեղասպանության 100-ամյա տարելիցը... Իմ այս զիրքը, որը մանկությունից մնացած դաշտ հուշերի մի պատաժիկ է իմ սիրելի տասիկների խեղված ճակատագրերի ողիսականից, նվիրում եմ ցեղասպանության 100-ամյա տարելիցին... Թող աշխարհում, ոչ մի մասուկ չորբանա, ոչ մի մայր որդեկորուս չդառնա...

ՍՈՒՍԱ ԱՐՇՈՒՆԵՑԻ-ԲՐՅՈՒՍԵԼ
Գրող -հրապարակախոս. Հայ-դատի պաշտպան
EMAIL; sona_arshuneci@yahoo.fr

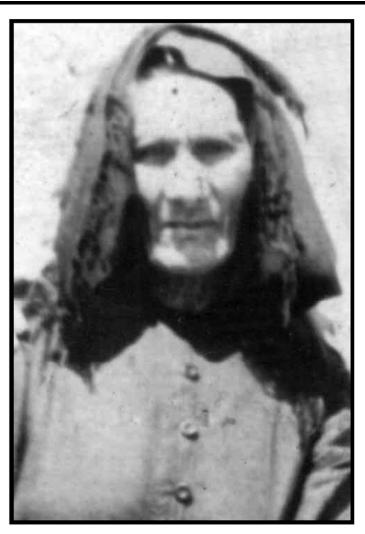
ԱՐԴՅՈՒՆ ԿԱ՞ ԶՏԱՐՅՈՒՆ ԹՈՒՐՔ

Թղթին եմ հանձնում իմ մտությունները աշխարհի վարք ու բարքի, նրա զգրված օրէնքների ու իմ աշխարհընկալման մասին, որ շատ խորքային են: Ազգիս հետ կատարվածը դեռ մանուկ հասակից խոցեց սիրտս, շատ խոր ըստ ապրումներ արթնացրեց իմ մեջ: Սիամ մանկությունից մնացած հուշերն են, որ ուզում եմ կիսվել ընթերցողիս հետ: Հուշեր, որ ստվեր դարձած՝ ուղեկցել են ինձ այս երկա ըստ ձիգ տարիններին: Միշտ որոշել եմ զրի առնել, ու եկավ պահը...

Սուտենում է Հայոց Ցեղասպանության 100-ամյա տարեկիցը, ու ես իմ մանկությունից առ այսօր սիրտս ծվատող հուշերից մի պատարիկ եմ ուզում պատմել ընթերցողիս: Սա իմ բողոքի ձայնն է՝ ուղղված ազգիս հետ կատարվածի՝ բարբարոս թուրքի ու աշխարհի անստարեր, անհոգի քաղաքականության... Ո՞վ Թուրքիային դարձրեց այսքան անառակ, բարբարոս, ուրացող, մարդասպան, անհագ տարածքներ զավթելու մոլուճքով տարված...

Պատասխանը մեկն է միանշանակ. աշխարհի կրավորական, երկումիմի կեցվածքը:

Դեռ վաղ հասակից բացահայտեցի, պատուցի աշխարհի դիմակը, ու մենք ազգուի դեռ միամստորեն արդարություն ենք փնտրում այնտեղ, որտեղ չկա, որտեղ տնտեսական շահն է գերակայում, որտեղ ջունգիական օրենքներն են իշխում, որտեղ ուժեղը թույլին հոշուտում է զազանի պես՝ տանջակի, իսկ աշխարհի տերերի կողմից ժողովրդավարություն դեմոկրատիա, հորջորջվող կարգախոսները լոկ դեմագոգիա են, որը մտրակի դեր է կատարում փոքր ազգերին ձնշելու, իրենց բոի մեջ պահելու, կառավարելի դարձնելու համար: Սա՝ և աշխարհի տերերի իրական դեմքը...

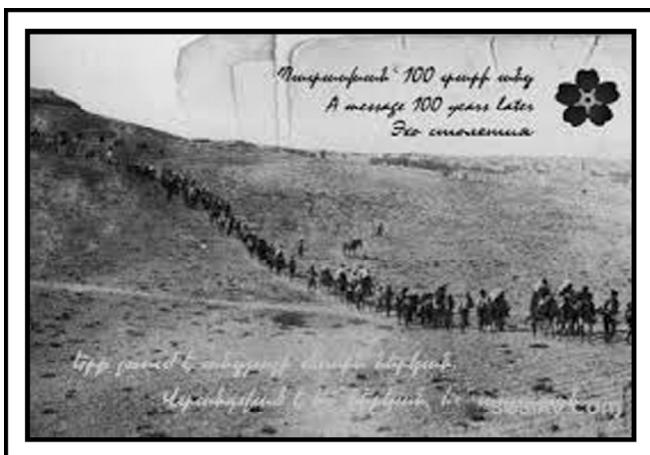

*Երբ աշխարհն արյան ծով է,
Մարդիկ նայում են բեսից,
Էլ որտեղից արդարություն
Հնչի արնոտ շուրջերից,*

*Էլ որտեղից հիշեն հանկարծ,
Իրենց շահերը թողած,
Հարգեն Հայոց եղեռնը մեծ
Խիղճու հավատը ուրացած...*

Ցեղասպանության թեման ինձ համար եղել է ու կմնա իմ ստեղծագործությունների ամենազլաւավոր, ամենաակտուալ թեման, քանի դեռ ցեղասպան Թուրքիան իր կատարած ոճրագործությունների համար պատասխան չի տվել: Չզիտեմ, քանի դար է հարկավոր, որ հայը թուրքին ներել կարողանա, մոռանա կատարվածը, եթե, իհարկե, հնարավոր լինի հայի ուղեղից խսպատ ջնջել հիշողությունը.

*Գիտեք ք, աշխարհում մի հայ էլ մնա,
Հայոց եղեռնը նա չի մոռանա,
Չի մոռանա սուրբ սարք Սասիս,
Ծովից ծով ձգվող հողը պապերիս...*

Ցեղասպանությունը շարունակվել է նաև 1915 թվականից հետո. Թուրքիան՝ աշխարհի կողմից անպատճ մնալով, չի հանդարտվում, փորձում է կիսատ թողածը շարունակել՝ հիմնահատակ ոչնչացնել հայ ազգին, ծրագրված, քայլ առ քայլ, տարբեր ճանապարհներով, մինչև վերջ իրականացնել հայ ազգի բնաջնջումը աշխարհի երեսից: Երբեք քչեմ մոռանա երգումցի հայրական կողմից տատիս Նվարդի, պատմածները, թե ինչպես իր երեք եղբայրներին իրենց կանաց ու երեխաների հետ թուրքերը լցրել են մարագները հարյուրավոր հայերի հետ ու վառել...

Պատմում էր տատս, պատմում, պատմում, աչքի արցունքը չեր ցամաքում: Պատմում էր, թե ինչպես այրված մարագներից երկինք ենող ծիխ, մվի հետ վեր էր բարձրանում մարդկային այրված մվի, ձարպի, ուսկորի հոտը, ու թաքստոցում թաքնված մարդիկ շնչում էին իրենց հարազաների խորոված մվի հոտը: Պատմում էր օրվա բոլոր ժամերին, հացի սեղանի շուրջ, մենք թոռներով արտավում էինք, մեր արցունքները թափվում էին մեր ձաշի մեջ ու մենք ուսում էինք, այո՛, մեր կերած հացն արցունք է եղել: Տատս պատմում էր զաղթի ահավոր տեսարանը ամենայն մանրամասնություններով, որ մեզ հաղորդ դարձներ: Պատմում էր, թե ինչպես զաղթի ահավոր սարսափից տատս վաղաժամ երկունք է կրում ու հասնելով երգրումից 6 կմ. հեռու՝ Արշունի գյուղի մեջ հայ յրա, հայ ըս է ծնվում: Հարյուր հազարավոր հայեր թողած իրենց տուն-տեղ, խելակորույս փախչում էին, փախչում էին դեպի Արագ գետը, որ անցնեն Արևելյան Հայաստան, որ փրկվեն, բայց, ցավոք, թուրք ասկյաները փակել էին Արագի վրա եղած հույսի միակ կամուրջը Մարգարայի կամուրջը: Հազարավոր հայեր ոչխարի հոտի պէս փովել էին Արագի ափին. թուրքը սպանում էր, թալանում ու բռնաբարում, զենքի ուժով հավաքում նրանց մոտ եղած բոլոր զարդեղները ու ոչ միայն զարդեղնը, այլ նաև Ավետարանները, սրբապատկերները, գրքերը, կրակ էր տալիս ու վառում... Տատս պատմում էր, որ կանանց թուրք կանայք էին խուզարկում մտրակները ձեռքերին, խլելով ուսկենն ու արծաթեղնը, իսկ տղամարդկանց՝ թուրք ասկյաները, լցնում էին ուսկին ջվալները ու տանում: Սոված, ծարավ, հոգնած, ուժասպառ, փրկության հույսը կորցրած շատերն իրենց զցում էին զարնանային վարարած Արագը, հույս ունենալով, որ կփրկվեն. ասես իրենց, իրենց կյանքով, իրենց բախտերն էին փորձում: Մայրերն իրենց դեռատի աղջկներին զցում էին գետը, որ թուրքը չտաներ նրանց կնության, չբռնա-

քարեր: Երևակայությունից վեր է, երբ հայ մայրը իր սեփական երեխային խեղբամահ էր անում, պաշտպանելով դատեր նամուսն ու պատիվը: Պապս այս հրեշավոր տեսարանից շփոթված, նորածին հորս խլում է տատիս ձեռքից ու Արագն է ուզում զցել, որ նա կ չքաշի այն տառապանքները, որ հային է բաժին ընկել: Միայն նոր մայրացած տատիս մայրական աղերսանքներն են պապիս հետ պահում այդ քայլից:

- Առաջ լավ է ինքս մեռնեմ, միայն թե որդոս մահն իր հոր ձեռքով թող չտեսնեմ:

Գարնանային վարարած Արազը տանում էր հարյուրավոր հայ մարդկանց դիերը: Մեռնում էր հայությունն իր մայր գետում:

-Եթե ֆիդայիները չխասնեին մեզ փրկության, ոչ մի մարդ կ չէր փրկվի. հիմա մենք չկայի նք,- արցունքները սրբելով՝ պատմում էր տատս: Պատմում էր տատս, պատմում այդ պահեր փախե-փախը, այդ ահավոր տեսարանը, բաց շրողնելով ո՛չ մի մանրութ. ասես, հոգևոր թերևություն էր զգում, երբ իրենց ապրած տարապանքներին հաղորդ էր դարձնում մեզ, որ մենք երբե՞ք, երբե՞ք չմոռանանք. չմոռանանք ծովից-ծով մեր դրախտ պատմական հայրենիքը, չմոռանանք, թե ինչպես թուրքերը ահել, ջահել հավաքել, լցրել են գում ու մարագներն ու այրել, թե ինչպես տղա երեխաներին հավաքել ու այրել են խարույկների վրա, ու ինչպես հայկական գյուղ ու քաղաքները ծիսում էին, երկինքը պատված էր մարդկային այրված մսի թանձը միտով, թե ինչպես եղի կանանց որովայնը ասկյարները բացում էին խշտիկով ու արգանդից հանած մանկանը պահելով խշտիկի ծայրին, ասում.- «Ձեզի քոքից պիտի կտրենք, որ սերմ չտաք, չաձեք»:

Թուրքերի կողմից մշակված էր մի հրեշավոր ծրագիր՝ աշխարհի երեսից ջնջել «հայ» հասկացողությունը: Հայը հետապնդվել է թուրքերի կողմից անզամ աշխարհի գրեթե բոլոր գաղթօջախներում, ուր ապաստան

Էին գտել ցեղասպանությունից մազապուրծ եղած հայի բեկորները:

Այդ պատմությունները չեին կարող իրենց ազդեցությունը չունենալ, չանդրադառնալ իմ հետազա ինքնազիտակցության ձևավորման վրա. արտասվում էի տատիս հետ, կիսելով նրա վիշտը, խորը զգալով նրա տառապանքները, կսկիծը, մորմոքը... Այս պահին է Նվարդ տատս հառնում է աչքերիս առաջ, ու նա մնաց իմ հիշողություններում արցունքներն աչքերին: Ես չեմ ասում, որ թուրքերի մեջ չկան խղճով՝ մարդկային արժանիքներով օժտված մարդիկ, բայց սակայն շատ են կասկածում, որ նրանք զտարյուն թուրքեր են: Նվարդ տատս էր հաճախ ասում.

-Եթե թուրքերի մեջ մի գեղեցիկ, սպիտակամորթ մարդ տեսնես, ուրեմն դա զտարյուն թուրք չէ. դարել շարունակ հայի, ասորու, հույսի գեղեցիկ աղջիկներին քաշել, տարել են իրենց կնության, որ թուրքի տգեղ ցեղը, գենք գեղեցկացնեն:

Հիշում եմ մայրական կողմի տատիս՝ Եղոսյին, ու նրա հետ կապված իրական պատմությունը, որը զալիս է փաստելու, որ իսկապես զտարյուն թուրք գոյություն չունի. թուրք ազգը գոյացել ու ձևավորվել է տարբեր ազգերի խառնուրդից...

1917 թ. հոկտեմբերին Ռուսաստանում կատարված հեղաշրջու-

մից հետո երկրի նոր՝ խորհրդային իշխանությունը հայտարարեց, որ Ռուսաստանը դուրս է զալիս Առաջին համաշխարհային պատերազմից: Ռուսական զորքերը լքեցին Կովկասյան ռազմաճակատը, հեռացան Ռուսաստան: Հայ ժողովրդի համար ստեղծվեց չափանց վտանգավոր իրավիճակ. Թուրքական զորքերի դեմ Կովկասյան ռազմաճակատում կանգնած էին միայն Հայկական կորպուսի զորամասերը: Թուրքերն օգտվեցին նման վիճակից և 1918 թ. փետրվարին, խախտելով Երգնլայում կնքված զինադադարի պայմանագիրը, անցան հարձակման՝ նպատակ ունենալով գրավել ոչ միայն Առաջին համաշխարհային պատերազմի ընթացքում ռուսական զորքերի կողմից նվաճված Արևմտյան Հայաստանի նահանգները, այլև Արևելյան Հայաստանը: Թուրքերին հաջողվեց գրավել Էրզրում ու Կարս բերդաբաղաքները և մայիսի 15-ին մտնել Ալեքսանդրապոլ (այժմ՝ Գյումրի):

Թուրքիան՝ չբավարարվելով ծովից-ծով Արևմտյան Հայաստանի թալանով, օգտվելով ստեղծված խառը իրավիճակից, ախորժակ էր պահում, որ գրավի նաև այսօրվա՝ Արևելյան Հայաստանը:

Հիմա, որպեսզի հաստատեմ իմ այն հայտարարությունը, որ ի- բոք զտարյուն թուրք չկա, ընթերցողիս եմ ներկայացնում այն իրա-

կան պատմությունը, որը կապված է մայրական տատիս՝ Եղանյի հետ: 1918 թվականի փետրվարին Թուրքիան՝ հարձակվելով Արևելյան Հայաստանի վրա, ասպատակելով գյուղեր ու քաղաքներ, հավաքում է 100-ից ավելի գեղեցկատես աղջիկների, տանում, լցնում է Սեպասար (Շիշթափա) գյուղում մի դատարկ գոմի մեջ, դուռը դրսից կողպում ու 2 ասկյար էլ դռան առաջ պահակ կարգում...»

Ընթերցողիս պետք է տեղեկացնեմ, որ իմ այս իրական պատմությունը կապված է արդեն մայրական տատիս՝ Եղանյի հետ, որն Արևելյան Հայաստանից էր. ապրելիս են եղել ներկայիս Ղուկասյանի շրջանի Մեծ Սեպասար գյուղում: Ես խոստացել էի մորս, որ անպայման գրի կառնեմ տատիս հետ կատարված պատմությունը. կատարում եմ խոստումն: Ուրեմն այսպես...»

Թուրքիան 1918 թ.՝ չբավարարվելով Արևմտյան Հայաստանի հայարձակմամբ ու տարածքների թալանով, նպատակադրված փորձեց իրականություն դարձնել պանթյուրքիզմի ծրագիրը. «Հայաստանն առանց հայերի»: Ասպատակության ընթացքում թուրքը հասցրել էր հավաքել 100-ից ավելի հայ գեղեցկատես աղջիկներին, որ տաներ Թուրքիա՝ կնության: Նրանց մեջ էր նաև 17 տարեկան իմ տատը՝ Եղան, ինչպես նաև նրա հորեղբոր աղջիկը՝ Նարեն: Տատս շատ գեղեցիկ, երկար ու շեկ ծամերով, բարձրահասակ օրիորդ է եղել (ես չեմ տեսել՝ մայրս էր պատմում): Քանի որ թուրքը գրավել էր շրջանի բոլոր գյուղերը, խեղճ աղջիկները հույսները կտրել էին փրկության. լացում էին աղիողորմ, կուչ էին եկել մի անկյունում. սարսափում էին այն մտքից, որ թուրքն իրենց կնության է տանելու, ու պատրաստ էին մահը ընդունել, քան թե թուրքին կին դառնալ:

Տատս՝ Եղան, ապստամբի կեցվածք ընդունելով՝ բարձր ձայնով բղավում է. «Աղջիկնե՞ր, ես կմեռնեմ, բայց թուրքի կին չե՞մ դառնա, ես թուրքի համար երեխա չե՞մ ծնի, իմ հավատքը չե՞մ փոխի»:

Գոմում, որը բավական մեծ էր, անսատն չկար, բայց մի անկյունում մի խոր ջրհոր կար, որն արդեն ցամաքել էր: Տատս բացում է ջրհորի վրայի խուփը, որը փայտով էր ծածկված, նայում է ջրհորի մեջ ու ասում.

-Ես իմ կյանքին վերջ եմ տալու: Եթե դուք էլ չեք ուզում ձեզ թուրքացնեն, հավատափոխ անեն՝ ուրեմն հետևեք իմ օրինակին. ես մահը գերադասում եմ ապրելուց,- դիմում է աղջիկներին:

Աղջիկները բոլորն էլ համաձայնվում են. Ճիշտ է, կյանքը թանկ է, բայց մահը գերադասում են թուրքացումից: Նարեն շատ է համոզում Եղսոյին, որ հետ կանգնի իր որոշումից ու մի քանի օր էլ համբերեն, բայց Եղսոն հաստատ էր որոշել վերջ տալ կյանքին: Հաջորդ օրը, լույսը դեռ նոր էր բացվել, երբ Եղսոն կանգնում է ջրհորի պոկին, երեսին խաչ հանում ու ասում.

-Ով չի ուզում թուրքի կին դառնալ, հետևեք ինձ,- կրկին խաչ է հանում ու ասում,- ինձ ներիր, Աստված...

Եղսոն իրեն զցում է ջրհորը: Աղջիկները, ովքեր իրենք էլ պետք է հետևեին Եղսոյի օրինակին, մեծ աղմուկ են բարձրացնում, ճշում, խփում դրանք. «Օգնեցն ք, օգնեցն ք, մարդ ընկավ ջրհորը»...

Ասլյարները այդ աղմուկից շփորչած, բացում են դրւը, որ տեսնեն, թե ի՞նչ է պատահել: Հենց դուռը բացելուն պես աղջիկներն առիթը բաց չեն թողնում. մի շնչով փախչում են, ու այդպես փրկվում: Նարեն վագում է Եղսոյենց տուն ու պատմում կատարվածի մասին: Հարազատները, զյուղացիները վագում են դեպքի վայր: Գոմի դրները բաց են լինում, ասլյարները թողել, գնացել են: Գյուղացիները հավաքվում են ջրհորի շուրջ-բոլորը. գոռո՞ն, գոչյո՞ն, լա ց, կո՞ծ... Մայրը գույգ ձեռքով խփում էր ծնկներին. «Եղսոն

շան, բայես, էս ի՞նչ զուլում բերեցիր զլխիս»...

Չմոռանամ ասել, որ ջրհորը ցամաքելուց ի վեր ինչքան սատկած անսառուն, հավ, լեշ, աղբ ունեցել էին լցրել էին ջրհորը, որպեսզի այդ փոսը փակվի, ուստի այնքան շատ են լինում ջրհորից արտանետվող գազերը, որ հնարավոր չի լինում անգամ ջրհորին մոտենալ, ճրագ վառել ու տեսնել Եղտոն արդյո՞ք կենդանի է, կամ ի՞նչ դիրքով է ընկած: Արդեն ասել եմ, որ ջրհորը շատ խորն է լինում, քանի որ լինելով լեռնային գոտում, բնական է խորության իրողությունը: Հարազատները, հարևան, բարեկամները զալիս են, հավաքվում, խելք-խելքի տալիս, թե ինչպես Եղտոյի մարմինը կարողանան ջրհորից հանել, բայց, ցավոք, ապարդյուն: Ովքեր փորձում են պարանով իշնել ջրհորը հնարավոր չի լինում՝ արտանետվող գազերից շնչահեղծ են լինում... Ոչ-ոքի չի հաջողվում իշնել անգամ ջրհորի կեսը: Շատ-շատերն են փորձում, բայց իզո՞ւր: Այդ դժվարություններից հետո կամաց-կամաց մարում է հույսը ոչ միայն Եղտոյի կենդանության, այլ նաև ջրհորից մարմինը դուրս բերելու, թե-կուզ՝ մեռած: Այսպես մեկ, երկու, երեք օր անցնում է ջրհորի շուրջը զուր պտույտ զալով: Արդեն ոչ մեկի մոտ կասկած չի մնում, որ Եղտոն մահացած է, ու սկսել են դիմել ամեն հնարքի, որ գոնե մահացած մարմինը դուրս բերեն, տանեն հողին հանձնեն: Չմոռանամ ասել, որ Եղտոյի դեպքից հետո ասլյարները այլս ջրհորի մոտ չեն երևում, լուրեր էին պտտվում, որ թուրքական բանակը պարտություն պարտության հետևից է կրում, բայց ամբողջովին զյուղից դեռ գնացած չեն լինում. զյուղում էր մնացել նաև թուրք թժիշկը: Չորրորդ օրը տատիս մեծ քույրը՝ Մարոն, որն ամուսնացած էր ու որին այդ ամբողջ օրերին ջրհորի մոտից այն կողմ չէին կարողանում տանել, ասում է.

- Ես իմ քրոջ մարմինը դուրս կբերեմ: Իմ քրոջ մարմինը էդ նեխած հորի մեջ չեմ թողնի:

Բերում է պարանը, ծայրին կեռ մետաղյա շիշ է ամրացնում ու իշեցնում ջրհորը: Շատ է տար ու բերում, բայց իզո՞ւր. ոչ մի բանի դեմ չի արնում...

Մարոն հուսահատությունից իրեն կորցրած բարձր ձայնով կուշալ լացում է.

-Այ քուր ջան, Եղստ ջան, միթե՝ կարգին մահը զլսիցդ կտրվել էր, որ էս նեխած ջրհորին քեզ բաժին արեցիր: Հիմա ի՞նչ քար տանը մեր զլսին. ի՞նչ...

Սուրեն արդեն ընկնելու վրա էր. հավաքվածները Մարտին համոզում էին, որ տուն գնա ու մյուս օրը շարունակեն Եղստի դուրս բերման աշխատանքները, բայց հանկարծ Մարտն գոռում է.

- Բոնե՞ց, բոնե՞ց, ինչ-որ բանի բռնե՞ց, եկեք, քաշեք ծանր է, ես չես կարող...

Հավաքվածները մեծ դժվարությամբ քաշում են պարանը և հրաշը.

դուրս են բերում Եղստի մարմինը: Մետաղյա կեռ շիշը մտել էր Եղստի բրդյա ժակետի մեջ. ո՞վ կմտածեր, որ ձեռքով գործված ժակետը պետք է դարձնար Եղստի փրկությունը...

Ամբողջ գյուղը հավաքվում է անշնչացած Եղստի շուրջը. բոլորը աղեկտուր լացում են: Լուրը համում է թուրքերին. նրանք բերում են թուրք բժշկին: Նա բռնում է Եղստի ձեռքը, զննում զարկերակը և ասկյարներին կարգադրում, որ Եղստին տեղափոխեն բուժվետ, որ իր հսկողության տակ լինի: Թուրք բժիշկը խոսում էր հայերեն. հետո են իմացել, որ նրա մայրը հայ է: Եղստին պառկեցնում են առանձին սենյակում երկու ասկյարների հսկողության տակ: Ոչ ոք չէր հավատում, որ Եղստն կփրկվեր, քանզի կենդանության ոչ մի նշույլ չի եղել, բացի մարմնի շատ թթույլ ջերմությունից: Սիրելի ընթերցող, ես պատմում եմ իմ հարազատ մայրական տատիս հետ կատարված իրական պատմությունը, տատիս, որին ես չեմ տեսել ու որի մասին ես լսել եմ մորիցս ու սեպասարցիներից, ովքեր մինչև հիմա էլ չեն մոռացել ու ամեն առիթի, եթե հավաքված են լինում ուրախության սեղանի շուրջ, պատմում են Եղստի պատմությունը, որ հանուն նամուսի ու հավատքի իրեն զցել է նեխած ջրհորը: Ու թե որքան ժամանակ այս հերոսական պատմությունը բերնե-բերան կպատմվի, ու դեռ քանի սերունդ կտեղեկանա այս պատմությանը՝

չգիտեմ, բայց իմ հոգու պարտքն էր զրի առնել, որ զալիք սերունդ-ները դաստիարակվեն Եղսոյի նման պատվախնդիր, որ հայ կինը հանուն իր նամուսի ու հավատքի իր կյանքը չխնայի. սա է հայ կնոջ խսկական կերպարը: Հայրական տատս՝ էրզրումցի Նվարդը, տեսել էր նրան ու հաճախ էր հիշում. «Լուսահոգին, ասես, արև լիներ, արևին նման լուս էր տալիս: Ես էղ գեղեցկության կին դեռ չեմ տեսել»: Ափսու ս, կարձ ապրեց: Ինձ բախտ չվիճակվեց տեսնել տատիխ, վայելել նրա գեղեցկությունը, շփվել նրա հետ, սակայն միայն այն մտքից, որ սերվում եմ լուսահոգի տատիս գեներից, ինձ շա տհպարտ ու երջանիկ եմ զգում...»

Սիրելի՝ ընթերցող, հիմա շարունակեմ իմ կիսատ թողած պատմությունը: Թուլք բժիշկը թէ ի՞նչ բուժում արեց, ոչ ոք չիմացավ, ոչ մի հարազատի չթույլատրեց մտնել Եղսոյի մոտ: Եղսոն էլ այդ մասին ոչինչ չի հիշել, միայն ջրհորից դուրս հանելու յոթերորդ օրը աչքերը բացել ու ջուր է ուզել: Երբ բժիշկը փորձել է ջուր խմացնել Եղսոյին, նա հրաժարվել է բժշկի ձեռքից խմել:

- Էս աչքերիդ տերն էիր, որ քեզ զցեցիր ջրհորը,- երկար նայելուց հետո ասում է թուրք բժիշկը:

Անցնում է մի քանի օր: Եղսոն նկատում է, որ բժիշկն անտարբեր չէ իր հանդեպ, անընդհատ մտածում է, թէ ինչպես փախչի, ու ամեն

օր, երբ քժիշկը դուրս է գալիս, Եղտն կամաց իջնում է մահճակալից, սենյակում տոտիկ-տոտիկ քայլում, որ ոտքերը պնդանան ու փախչել կարողանա, հետո նորից պառկում է իր անկողնում: Մի քանի օր այսպես կրկնելով, համոզվում է, որ ի վիճակի է փախչել: Երբ հերթական անգամ քժիշկը մտնում է Եղտյի մոտ, Եղտն ամոթիսած տեսք ընդունելով մի կերպ քժիշկին հասկացնում է, որ զուգարանի կարիք ունի: Քժիշկը ուզում է, որ ասկյարներից մեկը ուղեկցի, բայց Եղտն հրաժարվում է: Դուրս գալով շենքից, Եղտն արագ-արագ բռնում է իրենց տան ձանապարհը:

Տնեցիներն իրենց աշքերին չեն հավատում. ամբողջ զյուղը գալիս է Եղտյին տեսնելու: Հրաշը է կատարվում, ու Աստված այդ հերոսուհուն կրկին կյանք է պարզուում: Դե իհարկե, մատաղ են անում, ամբողջ զյուղին բաժանում:

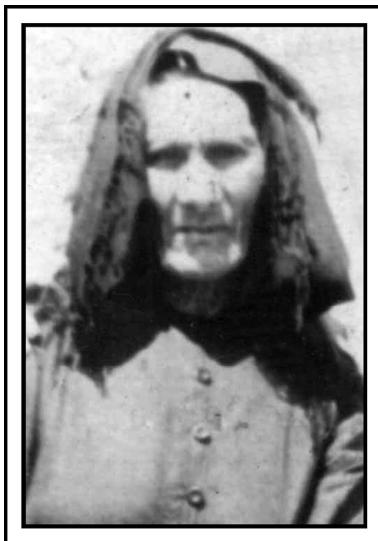
Չմոռանամ ասել, որ հենց այդ օրերին էր ծանր կորուստներ կրելով՝ թուրքական բանակը նահանջեց, և Սարդարապատի ճակատամարտն ավարտվեց թուրքական գերակշիռ ուժերի դեմ տարած հայկական կողմի լիակատար հաղթանակով: Մեպասարում հաստատված թուրքերը փախսն, նրանց հետ կ նաև՝ թուրք քժիշկը: Տասու ամուսնանում է 1923 թ. պապիս Ավետիսի հետ, որը Նիկորայ ցարի զինվոր էր եղել ու կրվել էր ռուս-թուրքական պատերազմին և մասնակցել Ղարսի գրավմանը: 1924թ. ծնվում է մայրս՝ Տիրունը, 1926 թվականին քերիս՝ Թորգոմը, 1929 թ. մորաքոյրս՝ Ամայան, իսկ փոքր քերիս՝ Բարթուլիմիոսը, ծնվում է 1936 թ.: Տասու կարծ կյանք է ապրում. ջրհորի մեջ ընկնելն անհետսանք չի մնում. տառապում է ռևմատիզմ հիվանդությամբ, ու քանի որ այդ տարիներին կարգին քժկություն չկար, մահանում է 1940 թվականին, բախսի քմահաճուքին բռնելով չորս որք երեխաներին: Պապս՝ Ավետիսը, զրիվում է Երկրորդ համաշխարհայինին: Թուրքն իր սև գործն արեց և տատիս ճակատագրի, և նրա չորս որքացած երեխաների հետ, որոնք մե՛ծ դժվարությունների գնուլ կյանքի ճանապարհ հարթեցին:

Իմ շատ սիրելի Նվարդ տատ, Եղտն տատ, ես կատարեցի իմ պարտքը, ընթերցողին հանձնելով ձեր տառապանքներով լեցուն կյանքից, ձեր խեղված ճակատագրի ողիսականից մի պատարիկ: Խաղաղ հանգչեք, թող հայրենի հողը թերևս լինի ձեզ վրա:

ՄՈՆԱՄՐՇՈՒՆԵՑԻ-ԲՐՅՈՒՄԵԼ Գրող -հրապարակախոս. Հայ-դատի պաշտպան

IS THERE A PURE BLOODED TURK?

I am writing to the international conscience and to those with ethical moral values. I am writing to describe their unwritten laws and my views of the world which I grew up and lived with for decades. Whatever inhuman events my people had gone through have troubled my spirits and awakened deep feelings within myself. These very same memories have been carried on since childhood. I would like to share some of my remaining memories with my readers; these memories have been haunting me like a ghost and which finally I wanted to share with you.

The Centennial Commemoration of the Armenian Genocide is soon approaching, and on my part I wish to relate the atrocities which befell upon my people and which have constituted my way of protesting against the barbaric Turks and the international ill spirited politics. Those behind Turkey to cause it to be so denial, barbaric, criminal, greedy of occupying territories is none other than the world passive stance.

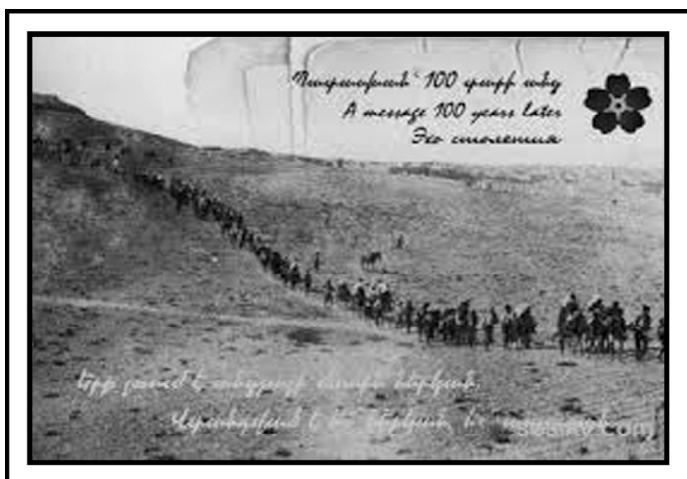
Ever since I was a young activist I was able to uncover the double standard of some world leaders and governments. And yet to date we are still seeking justice in places where there is none, where economic gains are in control, where laws of the jungle are honored, where the powerful always subdues the weak just as wild animals do, whereas those world powers who claim themselves to be democratic with their democratic slogans do nothing more than pressure and subdues the smaller nations by controlling them and keeping them under their power. Unfortunately, this is indeed who the international community is!

*When the world is a sea of blood
People seem to look at it from afar.
How can we then have justice
To be uttered from their lips?*

*How will they ever remember
Leaving behind their profits
Remember the Armenian Genocide
After having denied their faith and conscience?*

So long as Turkey denies having committed atrocities and crimes against my people, Genocide will continue to be the corner stone of my writings and activism. I am not sure how many more centuries can the Armenians be able to forgive the Turks and whether they will ever be able to forget the horrible atrocities committed against them and whether it will ever be possible to take it out of their minds.

*Let it be known, if there be only one Armenian living
The Armenian Genocide he will never forget!
He will never forget the holy Mount Massis
Nor his forefathers' lands stretching from sea to sea!*

Genocide continued even after 1915 because Turkey was not made accountable by the international community and therefore continues to do so to this date. Turkey is trying to finish what she left undone by exterminating the Armenians at large. It is following a systematic plan, step by step and by trying various methods and means to achieve its goal of exterminating the entire Armenian nation from the face of the earth!

I can never forget my paternal grandmother's, Nvard's (who is from the city of Erzerum) horrific stories about how the Turks had taken her three brothers along with their wives and children and burned them cold bloodedly! My grandma used to tell me these stories, tell me these stories and continued to do so, while shedding tears non-stop! She would relate to me as to how the smoke and ashes created from the burning corpses would rise from the human flesh and bones whereas those lucky ones who were able to hide themselves from the horrors had to endure inhaling the smells of their loved ones barbecued corpses! My grandmother would relate these stories over and over again, that is during the day, at lunch or dinner time. We would gather around the table, listen to these unspeakable stories while our tears would drop into our food turning our meals out to be our tears being shed as our grandmother relentlessly continues remembering the atrocities!

My grandmother would relate to us these genocidal events in every detail for us to REMEMBER! She recalls how being threatened by terrific horrors of deportation she had realized she was pregnant and set to run away from Erzerum and walked all the way for about 6 miles to the village of Arshuni and where she barely managed to give birth to my father, yes she gave birth to my father!

Hundreds of thousands of Armenians had fled from their homes leaving behind all their belongings and fortune! They were running away from the horrors perpetrated by Turkey, running away towards the Araz River and to find refuge in Eastern Armenia only to find out that the Turkish military had blocked the Margara Bridge which was the only bridge on the Araz river and their only hope and route to escape and cross into Eastern Armenia. Thousands of Armenians were roaming like cattle all over the banks of Araz. The Turks would then continue to kill, plunder, sexually abuse and rape whoever they desired. They would confiscate not only their entire jewelry, but also their bibles, books family pictures and set them to fire! My grandmother continued to talk about how the Turkish military would snatch

jewelry off of their hands and breasts, fill them in bags and take them away!

Being hungry, thirsty, tired and fatigued and having lost all hopes of survival, many would drown themselves into the Araz river hoping that by some kind of magic they will be able to survive! They seemed to be gambling with their lives. Mothers would throw their virgin daughters into the river, to avoid being sexually abused or forced into wedlock by some Turk! It is an unimaginable sight to see how the Armenian mothers would drown their daughters to protect their honor and virginity! Having witnessed these horrifying scenes, my grandfather snatched my newly born father wanting to drown him in the Araz River so that my father not ever live and witness the atrocities that had befall upon them and the entire Armenian nation. However my grandmother's pledges and cries only had an effect on my grandfather not to go ahead with his intentions.

It's better that I die first rather than see the death of my son with my own hands. Ironically, during this beautiful spring season, hundreds of thousands of Armenian corpses were seen floating on the Araz River. The entire Armenian nation was led to perish in its own national river! If it were not for the Fidayeens to come to rescue us we would also have been perished.

My grandmother would continue with her memories as she sobs tears. My grandmother would relate these events of horror and tyranny in every minute details where people were just running away to escape the unspeakable inhuman acts of man to man! My grandmother seems to be comforted and spiritually relaxed as she continues to recall and relate these events to us. She wants to make sure that we be informed of these horrors and never, never forget those terrific acts of terror and annihilation that befell upon our heavenly country and lands stretching from sea to sea. We will never forget how the Turks rounded up all the young girls, the elderly and children, threw them in animal shelters and in storages and burned them alive. We

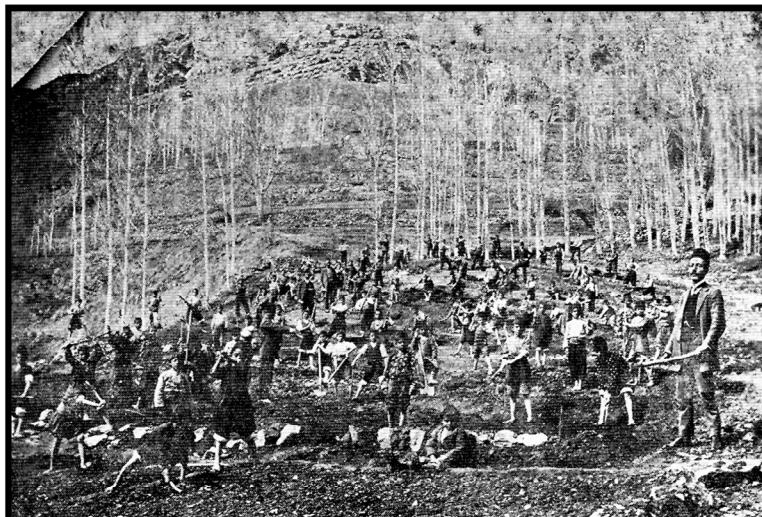

shall not forget how the Armenian cities and villages were engulfed in flames as the skies were filled with the dark smoke created from the burning of those that happen to remain alive. My grandmother remembered how the fetuses were removed from the pregnant women by the Turkish military shouting and bragging, "We shall eradicate your very roots in such a way that you will never be able to give birth to new siblings and thus multiply."

The Turks had a monstrous plan to eradicate from this world anything to do with the Armenian ideology. The Turks are constantly reinforcing their commitment to do away with all remnants of an Armenian wherever they are and in whatever country they may have sought refuge in.

All those memories couldn't go unnoticed without having left a scar on my future psyche, thinking and living aspiration.

This is not to say that there are no people of conscience and human noble values among the Turks, but I doubt if those have pure Turkish blood. My grandmother, Nvard used to always say, "If one happens to meet a white, handsome Turkish gentleman, then most probably he does not have pure Turkish blood. For centuries the Turks have been forcing Armenian, Assyrian, Greek select beautiful girls into wedlock in order to beautify the Turkish ugly genes."

I also recall the mishaps of my maternal grandmother, Yeghso, and her true story which happens to prove that there is no such thing as a pure blooded Turk, and that the Turkish people are a mixture of various other peoples.

In October of 1917 and after the Russian Revolution the newly formed Soviet Union declared it was withdrawing from World War I. The Russian Army left the Caucasian front and withdrew to Russia. This created a very difficult atmosphere for the Armenians as the Armenians were left to deal with the Turkish army helplessly. The Turks naturally took advantage of the situation and in February 1918 they undermined the Yerzenga cease fire resolution and began their vicious attack not only with the aim of conquering all of Western Armenia as well as Eastern Armenia. Thus on May 15, Turkey was able to take over Erzrum and Gars and also Alexandrapol, present day Gyumri.

Having not been satisfied by occupying Western Armenia, and because of the then conditions on the ground, Turkey continued with its ambitions run sacking the present day Eastern Armenia.

In order to prove my previous statement that there is no such thing as a pure blooded Turk, I would like to relate my maternal grandmother's, Yeghso's story: In February 1918 Turkey having attacked Eastern Armenia and taking over a number of towns and villages, rounded up more than 100

beautiful girls and threw them in one of the empty barns in the village of Shishtapa or Sepasar. They also assigned two soldiers to guard them.

This is my maternal mother's, Yeghso's true story. My grandmother is from Eastern Armenia having lived in the Ghukasyan neighborhood of Sepasar village. I had promised my grandmother that I would one day write about her story and so here I am keeping my promise.

In 1918, Turkey was not happy for forcing Armenians out of Western Armenia and confiscating all their lands and belongings, it also tried to realize the Pan Turkish dreams of seeing Armenia without Armenians. In the process Turkey held 100 beautiful Armenian girls as hostages to take them to Turkey and force them into marriage with some Turks. Among those hostages was also my grandmother, Yeghso, along with her paternal cousin, Nare. My grandmother was extremely beautiful with long blonde hair and very elegant too. Naturally, I have not seen her but my mother used to often remember her beauty. The Turks had taken over all the surrounding villages and so the girls had no hope of any survival. They were crying in despair, and were terrified from the very fact that the Turks were about to force them into wedlock. They would rather die than marry a Turk!

My grandmother Yeghsօ began to scream loudly in protest of the whole situation, "Listen to me girls, I will kill myself but I will never ever marry a Turk! I will never ever convert to Islam!"

The barn where all the girls were forced to stay was quite large and there were no animals in it. In one of the corners, there was a dry water well with a wooden cover. My grandmother took out the cover, looked into the well and cried to the girls with all her might, "I am about to take my life and if you too don't want to be converted to Islam and become a Turk, then you need to follow my footsteps. I prefer to die than live in disgrace!"

All the other girls agreed with her. Naturally, life is good but they would rather die than be forced to be Turks. On the other hand, Nare tried a lot to convince Yeghsօ to be patient and wait for a few more days for a miracle, but Yeghsօ was determined to end her life! The next day Yeghsօ was seen standing at the edge of the water well, she made the sign of the cross and said, "Whoever does not want to convert to a Turk, then follow me. O God, please forgive me." And the next thing Yeghsօ was seen throwing herself into the water well. The other girls who were also supposed to follow Yeghsօ were terrified and began to cry, scream, shout out loud and knock at the door, "Help! Help! Somebody fell into the Well!" At that moment the guards rushed to the scene in confusion and looked into the well to see what had happened. Right at that very same moment the girls took advantage of this confusion and ran away and eventually were able to free themselves from the thugs! Nare ran to Yeghsօ's house and reported what had happened. All family, relatives and friends rushed to the scene! The gates to the barn were left open. The military guards had left them open and left. All the villagers were crying loud. Yeghsօ's mother was weeping and was hitting her knees in pain and agony! "My dearest Yeghsօ why did you do this to me?"

I forgot to mention that since the day the water well was dried up, it was filled up with animal corpses, waste, garbage etc to the extent that it started to smell so terribly bad that no one was able to come close to look and see what's inside the well. The gases formed also did not help to light a light and see whether Yeghso is alive or whatever had happened to her. It was very deep indeed since it was in a mountainous region.

At this point all the neighbors and relatives get together to find out some means to pull Yeghso's body from the well but in vain. Whoever wanted to go into the well was unable to do so as the gases coming out from the well were severe indeed and made breathing impossible. Nobody was even able to go halfway into the well. Many made every effort but to no avail. Gradually the people started losing hope of finding Yeghso, dead or alive. They however continued looking for her for the next two or three days with no hope in sight. Having lost all hopes of survival the rescuers continued to make attempts to find her body and at least be able to bury her. I forgot to mention that after this tragic incidence the military guards never came back. There were rumors that the Turkish military was encountering defeat after defeat but had not completely withdrawn from the village. Along with them was also the village doctor.

After four days Yeghso's sister, Maro, who was married at the time literally stayed behind and refused to leave the sight of the water well. She would claim, "I am going to get my sister's body out of this well. I am not going to leave her behind to rotten." She got hold of a rope, and tied up a metal skewer to one of its ends and threw it into the water well. She was twisting and moving the rope up and down and sideways in the hope of the rope holding something for her to hold and pull p

It was already getting dark and everybody was trying to convince Maro to go home and come back tomorrow when all of a sudden Maro cried out loudly, "I got hold of something! I got hold of something, I don't know what! I am not able to pull it by myself. It's so heavy!" Those present helped Maro to pulling the rope only to find out miraculously that they were pulling Yeghso's body! The metal skewer tied at the end of the rope had got a grip of Yeghso's woolen jacket and Yeghso thus was pulled out of the well! Who would ever imagine that Yeghso's hand woven jacket would have one day save her life!

At this point all the villagers came to the scene not believing their eyes and crying. News went to the Turks who in turn brought a doctor with them. The

doctor checked her pulse while the militias were getting ready to transfer Yeghso to another facility making sure that she will always be under their control. The doctor happened to speak Armenian and later it was found that his mother was an Armenian. Yeghso was kept in a separate room for the militias to keep guarding her. Nobody believed that Yeghso had survived as there was no signs of any survival in her aside from her body's warmth.

Dear reader I am relating to you the terrifying actual events that happened to my grandmother who I have never seen but they were passed on to me by my mother, who to this day has never forgotten all the horrible events that they had to go through! At every social or family gathering or events, whether they be happy or solemn, these stories were told over and over again, the story of my grandmother, Yeghso, who preferred to throw herself into that filthy well and die rather than convert to Islam. As to how many times will this story be told and retold and as to how many more generations will be able to hear these stories, that I am not able to say. However I felt it is my obligation that I put all these tragedies into writing so that future generations will be aware of Yeghso's and other Armenian women's courage, who chose to die rather than surrender to the Turks. This is a true Armenian woman's trait and character, indeed!

My paternal grandmother, Nvard of Erezrum, had seen Yeghso and she would remember her to be as bright as the sun, and that she had never seen a woman of such beauty in her life but alas she passed away at a very early age! What a shame, I was not fortunate enough to see my grandmother, to witness her beauty, share her experiences, but the fact that I carry the genes of my grandmothers, fills me with pride and happiness.

Dear reader, now I am going to follow up with my story to tell you that whatever that doctor did with my grandmother no one ever knew as no one was allowed to get into the clinic at the time of treating her! Even Yeghso did not remember what the doctor did or did not do. All she remembered was that on the seventh day of her treatment when she was thirsty and the doctor offered her some water she refused to drink the water from him at which point the doctor looked at her for a while and remarked, "With such beautiful eyes how did you dare throw yourself into the well?"

After a few days Yeghso realized that the doctor had an immense interest in her and so she started thinking of an escape plan. And so everyday whenever the doctor happened to be away she would quietly sneak out of her

bed. She managed to do this for several days until she got confidence un herself to run away. One day as the doctor entered her room, embarrassingly she requested that she be left alone to go to the restroom. The doctor wanted one of the guardsmen to escort her but Yeghso refused to get any help. Thus when she found herself alone she slipped out of the building and headed towards her parents house.

At her arrival her family could not believe their eyes! Later the entire villagers came to visit Yeghso. This was a miracle, indeed! It seemed that Almighty God had bestowed upon her a new life again! Naturally religious sacrifices (madagh) was performed and the whole villagers joined in celebration!

Before I forget, it was around this time that the Turkish army was faced with defeat in the battle of Sardarabad and the Arenians came out to be the definite victors over the vicious Turkish army. The Turks who had settled in Sabasar, ran away and with them the doctor ran for his life. My grandmother after that got married in 1923 with my grandfather, Avetis, who had served as a soldier in the army of Nokolai of the Tsar dynasty at the time. He had taken part in the Turkish Russian war of Ghars in which the Turks were defeated. In 1924 my mother, Tiroun was born, thereafter in 1926 my maternal uncle Torgom, followed by my maternal aunt, Amalia and lastly my youngest uncle, Bartholomew was born in 1936. Although my grandmother did not spend a

very long time in the water well, she soon developed rheumatism later in her life, and since in those days there were no adequate medical treatments, she passed away in 1940, leaving behind four children, my grandfather, Avetis who later was killed in the Second World War.

The Turks were responsible for the death of my grandmother, and because of that her four orphaned children passed through a very difficult life but eventually survived.

My very dear grandmother, Nvard, grandmother Yeghso, as you can see I have kept my promise by simply passing down to my readers just a fragment of your unspeakable stories of sufferings and torture and the lives ruined by the Turks May your souls rest in peace and may (as the Armenians say) the earth of the Fatherland bear lightly upon you.

SONA ARSHUNETSI

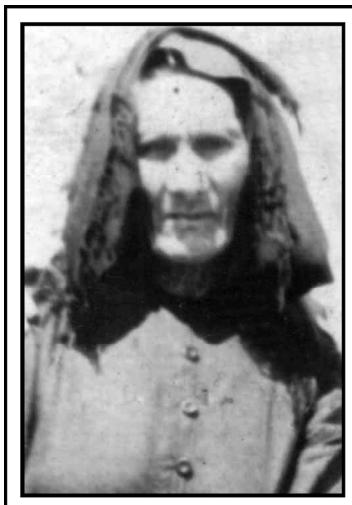
Writer, Public Speaker and Armenian Activist

Translated by Daniel Janoyan

ÖZ TÜRK VAR MIDIR ?

Bu yazıyla dünyanın hal ve duruşıyla, onun yazılı olmayan kanunlarına dair bakış açımla ilgili derin düşüncelerimi kaydediyorum. Çocukluğumdan beri halkın başına gelenler yüreğimi dağlamış, içimde oldukça derin duygular uyandırılmıştı. Çocukluğumdan kalan ve uzun yıllar boyu bir gölge gibi beni takip eden anılarımı okuyucularla paylaşmak istiyorum. Oldum olası yazmayı arzulardım, buna karar verme zamanı geldi işte !... Ermeni Soykırımı'nın 100. yıldönümündeyiz ve ben çocukluğumdan beri yüreğimi parçalayan anılarımın bir kısmını okuyucularına anlatmak istiyorum. Bu, milletime yapılanlara, barbar Türk'e ve dünya'nın duysarsız, umursamaz, vicdansız siyasetine karşı benim protestomdur... Türkiye'yi kim bu kadar ahlaksız, barbar, inkârcı, katil, uçsuz bucaksız topraklar işgal etme düşküni yaptı acaba ? Bunun mutlak ve bir tek cevabı var: dünyanın pasif ve ikiyüzlü tavrı !

Dünyanın maskesini daha küçük yaşta keşfedip yırtmıştım, oysa biz, milletçe, adaletin olmadığı, ekonomik çıkarların önemsendiği, derin orman kanunlarının uygulandığı, güçünün gücsüzü vahşice parçaladığı, dünyaya sahip olanların küçük uluslara baskı yaparak, onları elleri altında tutup yönetebilmek için kullandığı "Demokrasi" sloganının demagojiden başka birşeyi ifade etmediği yerde, pek safça adalet arıyoruz hâlâ... Dünyaya sahip olanların gerçek yüzü budur işte !

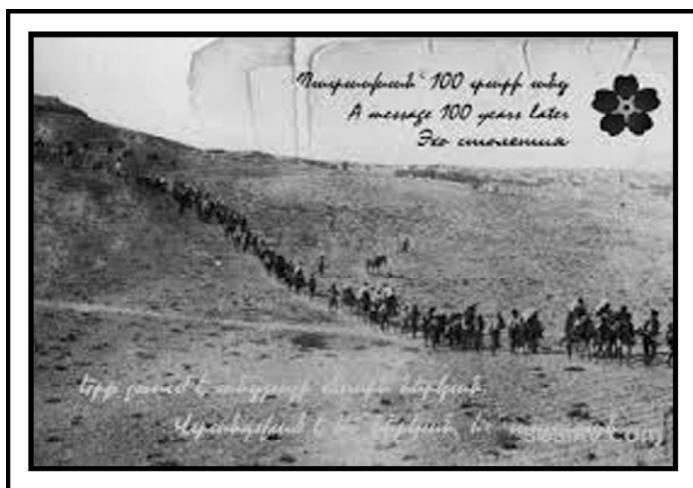
*Dünya kan denizi iken,
İnsanlar sahneden bakiyorsa,
"Adalet" nasıl çınlayabilir
Kanlı dudaklardan?*

*Nasıl hatırlasınlar birden,
Çıkarlarını bir yana koyarak,
Vicdan ve inancı inkâr ederek
Ermeni Soykırımını nasıl saysınlar ?*

Soykırım konusu, benim için eserlerimin başlıca ve aktüel konusuydu hep ve soykırmacı Türkiye işlediği suçların hesabını verene kadar da böyle kalmaya devam edecek. Ermeni'nin Türk'ü affedebilmesi ve yapılanları unutması için kaç yüzyl gerekir, bilemem. Eğer Ermeni'nin beyninden hafızasını tümden silmek mümkün olabilse tabii !

*Bilin ! Dünyada tek bir Ermeni dahi kalsa,
Ermeni soykırımını unutmaz asla !
Unutur mu kutsal Masis dağını,
Denizden denize uzanan atatoprağını !*

Soykırım, 1915'ten sonra da devam etti. Dünya tarafından cezalandırılmayan Türkiye rahatlayamayıp, yarımbıraktığının devamını deneyerek, Ermeni halkını yeryüzünden silip yoketme planını, adım adım, çeşitli yollarla gerçekleştirmeye yeltenmektedir.

Erzurumlu babaannem Nivart’ın anlattıklarını hiçbir zaman unutmam: Türkler, onun üç ağabeyini, eşleri, çocukları ve yüzlerce Ermeniyle birlikte ot ambarına doldurup yakmışlar. Babaannem anlatır, anlatır, anlatırı, gözyaşı kurumazdı... Yakılan ot ambarından göge yükselen dumanla beraber yanmış insan eti, yağı ve kemik kokusunun yayıldığını ve barınaklarda saklanan insanların kendi akrabalarının kavrulmuş et kokusunu nasıl teneffüs ettiklerini anlatırı. Günün bütün saatlerinde anlatırı, yemekte, masadayken biz – torunları – ağlardık, gözyaşlarımız yemeğimize karışırı. Evet, biz yemeğimize dökülen gözyaşlarınızi yiyyorduk aslında. Babaannem korkunç sürgün manzarasını bütün ayrıntılarla anlatırı. Korkunç sürgünde babaannem nasıl erken doğum yaptığıni ve Erzurumdan 6 km. uzakta bulunan Arşuni köyüne vardıklarında babamın dünyaya geldiğini anlatırı ! Yüzbinlerce Ermeni yerini yurdunu bırakıp Doğu Ermenistan'a ulaşıp kurtulmak için deliler gibi Aras nehrine doğru kaçmış ama, Türk askerler Aras nehri üzerindeki tek umut olan Markara köprüsünü tutmuşlardır ne yazık ki ! Binlerce Ermeni Aras kıyısında sürü gibi yayılmıştı. Türkler acımasızca öldürüyor, talan ve tecavüz ediyorlarmış ve sadece yanlarında bulunan tüm ziynet eşyalarını değil, kutsal İncilleri, ikonları, kitaplarını da alıp ateşe atıyorlarmış. Babannemin anlattıklarına göre Türk kadınlar ellerinde kamçlarıyla kadınlarımı arayıp, onlardan altınlarla gümüşlere el koyarken, erkekleri Türk askerler didik-didik ediyor, ele geçirdikleri altınlarla çuvallara doldurup götürüyorlarmış. Aç, susuz, yorgun, bitap, gücsüz, kurtulma umudunu yitirmiş birçok insan kurtulabilme umuduyla kendini Araşa atmış. Hayatları pahasına da olsa bahtlarını deniyorlarmış işte. Türkler onları götürüp, kendilerine harc yapmasın, tecavüze uğramasınlar diye kadınlarla, gencecik kızlar kendilerini nehre atıyorlarmış. Kızının namusunu korumak için anası tarafından öz evlâdının öldürülmesi tasavvur bile edilemez... Bu dehşetli durumdan ne yapacağını şaşırılmış olan dedem, Ermenilere reva görülen acıları oğlu da çekmesin diye yeni doğmuş olan babamı babaannemin elinden alıp Araşa atmak istemişse de daha yeni anne olan babaannemin yalvarış-yakarışları sayesinde dedemi korkunç kararından vazgeçirebilmiş.

- Önce ben öleyim de, baba eliyle evlâdımın ölümünü görmeyeyim ! İlkbaharda taşan Aras nehri yüzlerce Ermeninin cesetlerini götürmekteydi. Ermeniler kendi ana nehirlerinde ölmektedelerdi.

Babaannem gözyaşlarını silerek: "Fedailer bizi kurtarmaya yetişmeselerdi, hiç biri kurtulmazdı, biz hayatı olmazdık şimdi !" derdi. Babaannem kaçışlarındaki o korkunç manzarayı hiçbir ayrıntıyı kaçırmadan anlatır da anlatırdı. Çektiği acıları bize anlatırken ruhu hafifliyordu sanki. Anlatıyordu ki, olanları hiç ama hiçbir zaman unutmayalım, denizden denize varan cennet vatanımızı unutmayalım, Türklerin, büyük-küçüğümüzü toplayıp ahırlarda, ot ambarlarında nasıl yaktıklarını, erkek çocukları toplayıp ateşe nasıl attıklarını, Ermeni köyleriyle şehirlerinin dumana boğulduğunu, gökyüzünün yanmış insan etinin kalın sisiyle örtülümuş olduğunu, askerlerin hamile kadınların karınlarını süngüyle açıp rahimlerinden çıkarılmış bebeklerini süngülerinin ucunda tutarak: "Zürriyetinize son verip, tohumunuzu kurutmak için kökünüüzü kesmeliyiz !" dediklerini unutmayalım. Türkler, yeryüzünden Ermeni adını silmek için korkunç bir plan hazırlamıştı. Soykırımdan kurtulup da dünyanın dört bir köşesine sığınabilen Ermeniler bile Türkler tarafından takip edilmişlerdir.

Bu hikâyeler, daha sonra oluşacak kimliği çok etkileyebilecekleri, başka türlü olamazdı. Babaannemin acısını paylaşıp, ıstırabıyla kederini derinden hissederek onunla ağladım. Şu anda da Nivart babaannem gözümün önündedir ve belleğimde hep öylesine, gözyaşlarıyla kaldı...

Ben Türkler içinde vicdanlı, insani değerlere sahip olanlar yoktur demiyorum ama, böylesi insanların öz be öz Türk asıllı olduklarından da çok ama çok şüphe ediyorum.

Nivart babaannem "Eğer Türkler arasında güzel, beyaz tenli birini görsen, onun özünde Türk olmadığını bil ! Asırlar boyu çirkin Türk soyunu güzelleştirme amacıyla en güzel Ermeni, Asuri-Süryani, Elen (Rum) kızlarını götürüp kendilerine kari yapmışlardır" diye sık-sık tekrarlardı.

Yeşço anneannemi de, onun hayat hikâyесini de hatırlıyorum. Bu hikâye, öz be öz Türk sayılıacakların varolmadığını ve Türk diye

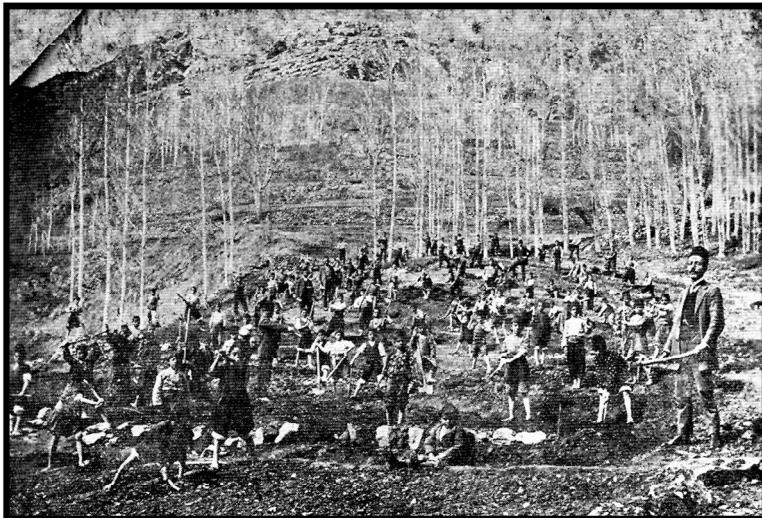
adlandırılan ulusun, farklı ulusların karışımından oluşturulmuş olduğunu kanıtlıyor aslında.

1917'de Rusya'da gerçekleştirilen devrimin ardından ülkenin iktidarına gelen Sovyet yönetimi Rusya'nın I. Dünya savaşını terkettiğini ilan etti. Rus ordusu Kafkasya cephesini terkedip Rusya'ya geri döndü. Ermeni halkı oldukça tehlikeli bir durumla karşı karşıya kaldı. Kafkasya cephesinde böylece, Türk ordularına karşı sadece Ermeni birimleri kalakalmıştı.

Türkler, fırsatı kaçırmayıp 1918 şubatında Erzincan'da imzalanan ateşkes anlaşmasını bozarak, sadece I. Dünya savaşında Rus orduları tarafından fethedilmiş Batı Ermenistan vilayetlerini değil, Doğu Ermenistanı da işgal etme amacıyla saldırıyla geçtiler. Türkler, Erzurum'la Kars kale şehirlerini işgal ederek, 15 Mayıs günü Aleksandropol'e (Gümri) girmeyi başardılar.

Türkler, denizden denize varan Batı Ermenistan'ın işgaliyle yetinmemiş, fırsattan istifade ederek, iştahlarını bugünkü Doğu Ermenistan'ı işgal etmeye de saklamıştı.

Şimdi, öz be öz Türk bulunmadığı hakkında belirttiğim düşünceyi kanıtlamak için anneannem Yeğso'nun hikâyesini okuyucumun dikkatine sunuyorum. 1918 şubatında Türkler Doğu Ermenistan'a saldırdı, köyleri, kentleri yağmaladı, yüzden fazla güzel kızı toplayıp, onları Sebasar (Şiştepe)

köyündeki boş bir ahıra doldurup-kapatarak, iki askeri de kapının önünde bekçi olarak ditti.

Bu gerçek hikâyeyin, günümüz Aşotsk bölgesinin Medz Sebasar köyünde yaşayan Doğu Ermenistanlı anneannemle ilgili olduğunu okuyucuma bildirmem gerekiyor. Anneannemin yaşadıklarını yazmaya dair anneme söz vermiştim. Şimdi o sözü yerine getiriyorum işte!

Türkler 1918'de Batı Ermenistan'ın Ermenilerden arındırınlarak toprakların talanıyla yetinmeyeip, Türkçülüğün "Ermenisiz Ermenistan" planını gerçekleştirmeye çalıştı. Türkler, talan sırasında 100'den fazla güzel Ermeni kızını kendilerine karı yapmak amacıyla toplamışlardı. O kızlar arasında anneannem Yeğso'yla kuzunu Nare de vardi. Anneannem, örgülü san saçlı, uzun boylu çok güzel bir kızmış (ben göremedim, annem anlatırdı). Türklerin bölgedeki tüm köyleri işgal etmesinden dolayı zavallı kızlar kurtulma umutlarını kesmiş, hallerine ağlıyor, köşeye sıkıştırıldıklarından Türklerle evlendirilme fikrinden dehşete kapılmış bir vaziyette, Türk'ün karısı olmak yerine ölmeye hazırlardı.

Yeğso anneannem isyankâr duruşıyla "Kızlar, ben ölürum de Türk'ün karısı olmam. Türk için çocuk doğurmam, dinimi değiştirmem" diye yüksek sesle bağırrır.

Ahir oldukça büyümüş, hayvan da yokmuş ve köşede kurumuş derin bir kuyu varmış. Anneannem kuyunun üzerindeki tahtadan kapağı açıp, kuyunun içine bakarak kızlara "Ben hayatımı son vereceğim, eğer siz de türkleşmek, İslâmlaşmak istemiyorsanız beni takip edin. Türk olarak yaşamaktansa ölmeyi tercih ederim!" demiş.

Kızlar onun dediğini kabul ederler. Hayat gerçekten değerli olsa da, ölümü Türkleştirilmeye tercih ederler. Nare, Yeşo'yu kararından vazgeçirmek ve birkaç gün daha sabretmeye ikna etmek için çok çabalasa da, Yeşo hayatına son vermeye kesin kararlıydı. Ertesi gün, güneş henüz doğmuşken Yeşo kuyunun ucunda durup hac çıkarır ve "Türk'e karı olmak istemeyen beni takip etsin !" diyerek tekrar haçını çıkardıktan sonra " Beni affet Tanrıım !" diyerek kendini aşağıya atar.

Yeşo'yu takip edecek olan kızlar çığlık çığlığa büyük gürültü koparıp "İmdat, kurtarın... Kuyuya insan düştü !" diye bağırmak kapiya vururlar.

Askerler gürültüden telaşlanıp, ne olduğunu anlamak için kapayı açarlar. Kapı açılırca kızlar fırsatı kaçırmayıp, hep birlikte kaçip kurtulurlar. Nare, koşarak Yeşolara gidip olanları anlatır. Akrabalarla, köylüler olay yerine koşarlar. Askerler bırakıp gitmiş, ahırın kapıları açık kalmıştır. Köylüler kuyunun etrafına toplanır... Bir bağırmacı-çağırma, bir ağlama... Yeşo'nun

anası “Yeğso can, güzelim-yavrum, ne zulüm getirdin başımıza !” diye dizini döver.

Kuyu kurumuş olduğundan köylüler ne kadar ölmüş hayvani, tavuğu, leşi, çöpleri varsa, oraya doldurup, kapanması için herşeyi kuyuya atmışlardı. O yüzden de Yeğso'nun sağ olup olmadığını görmek için kuyuya yaklaşmak isteyenler, kuyudan saçılan pis gaz kokularının dayanılmaz derece çok olmasından hiç kimse oraya yaklaşamamış. Kuyu, dağlık bölgede bulunulduğundan doğal olarak oldukça derinmiş. Akrabalar, komşular, tanındıklar gelip toplanmış ve Yeğso'nun cesedini kuyudan çıkarmanın bir yolunu bulmaya çalışmışlarsa da, çabalar boşuna olmuştu. İple kuyuya inmeye çalışanlar bu işi becerememiş, etraf tarafa saçılan gazlardan tikanıp-kalmışlardır. Kimse, kuyunun yarısına kadar inmeyi dahi becerememiş. Çokları denemiş ama nafile ! Bu zorluk nedeniyle sadece Yeğso'nun sağ olma ihtimali değil, ölmüş de olsa cesedini kuyudan çıkarmanın umudu da sönmüştür. Böylece, kuyu etrafında boşu boşuna birkaç gün daha geçmiş. Yeğso'nun ölmüş olduğundan artık kimsenin kuşkusunu kalmamıştı, ama en azından cesedini çıkarıp toprağa vermeyi düşünüyorlardı. Yeğso olayından sonra askerler kuyunun etrafında görünmediler. “Türk ordusunun ardi ardına yenilgiye uğradığıyla” ilgili haberler yayılmaktaydı, fakat Türkler köyden tamamen uzaklaşmamışlardı

hâlâ. Türk doktor da köyde kalmıştı.

Dördüncü gün anneannemin evli olan ve günlerden beri bütün gün kuyunun başından ayrılmayan ablası Maro “Ben bacımı buradan çıkarırım, onun bedenini bu kokuşmuş kuyunun dibinde bırakmam” diyerek uzunca bir ipin ucuna metalden bir şişe bağlayarak kuyuya indirir. Sağasola doğru sallar, çok denese de şişe hiçbir şeye dokunmaz...

Umutsuzluktan kendini yitiren Maro “Canım bacım, insan gibi ölüm bulamadın da mı kendini bu kuyuya attın, şimdi hangi taşa vuralım başımızı canım Yeğsocuğum ?” der durur...

Karanlık basmak üzeredir artık. Toplananlar ertesi gün Yeğso’yu çikarma işine yine devam etmek üzere Maro’yu eve gitmeye ikna ederlerken Maro birden “Tuttu... Tuttu, ip bir şeye takıldı, gelin, çekin, ben yapamıyorum” diye bağırrır.

Toplananlar ipi zorla çekerler ve bu ne mucize... Yeğso’yu çıkarırlar ! Metalden şişe Yeğso’nun yün ceketine girmiştir. El örgüsü bu ceketin Yeğso’nun kurtarıcısı olacağını kim düşünebilirdi ki ?

Bütün köy nefes alamayan Yeğso’nun etrafına toplanır, ağlar. Haber Türklerle ulaşır ve Türk doktoru getirirler. Doktor Yeğso’nun elini tutar, nabzını yoklar ve askerlere onu kendi kontrolu altında tutmak için sağlık ocağına götürmelerini söyler. Ermenice konuşan Türk doktorun bir Ermeni ananın evlâdi olduğu sonradan ortaya çıkar. Yeğso’yu iki askerin koruması altında ayrı bir odaya yatırırlar. Yeğso’nun kurtulabileceğine kimse inanmaz, çünkü çok düşük bir beden sıcaklığı dışında hiç bir hayat belirtisi görülmez.

Sevgili okuyucular, sizlere hayatmda hiç görmediğim, annem ve Sebasarlardan duyduğum öz anneannem hakkında anlatmactayım. Sebasarlilar bügüne kadar da bu olayı unutmadı olup, masa etrafında oturulan her firsatta, namusu ve dini uğruna kendini kokuşmuş kuyuya atan Yeğso’nun hikâyесini anlatır dururlar. Bu kahramanlık hikâyесinin daha ne

kadar zaman anlatılmaya devam edeceğini, daha kaç neslin bunu duyup öğreneceğini bilemem, ama gelecek nesillerin Yeğso gibi namuslu yetiştirmesi için bunu yazmayı hep bir borç bildim. Ermeni kadını namusu ve dini uğruna kendine acımadı, hayatını verir. İşte budur Ermeni kadınının gerçek karakteri.

Erzurumlu Nivart babaannem Yeğso'yu görmüştü ve onu her hatırladığında "Rahmetli, güneş gibi idi sanki, güneş gibi aydınlatır. Ben hayatımda hiç bu kadar güzel kadın görmedim. Ne yazık ki ömrü kısa oldu!" diye anlatırırdı.

Anneannemi görmek, güzelliğine imrenmek, onunla konuşmak bana nasip olmadı, ama rahmetli anneannemin genini taşıdığım için büyük bir mutluluk ve gurur duyarım.

Sevgili okurum, şimdi yarınlık kalan hikâyemi tamamlayayım artık. Türk doktor hiç birinin Yeğso'nun yanına girmesine izin vermediğinden, nasıl bir tedavi yaptığı da kimse bilmemi. Yeğso da bununla ilgili bir şey hatırlayamadı, ancak kuyudan çıkarıldığından yedinci günü gözlerini açıp su istemişti. Doktor suyu içirmek isteyince Yeğso doktorun elinden içmekten vazgeçmişdi. Ona uzun uzun baktıktan sonra Türk doktor "Kendini kuyuya attığın zaman da bu gözlere sahiptin işte!" demişti.

Bir kaç gün geçmişti. Yeğso, doktorun kendisinden hoşlandığını farkettiğinden, oradan nasıl kaçabileceğini düşünmeye başladı. Hergün doktor odasından çıktıktan sonra, Yeğso yavaşça yatağından kalkar, ayaklarını

güçlendirip kaçabilmek için odada yürüür, sonra tekrar yatardı. Birkaç gün böyle devam ederek kaçabileceğine emin oldu. Doktor Yeğso'nun yanına geldiğinde, utanırcasına tuvalete gitmek istedigini söyledi. Doktor askerlerden birinin ona eşlik etmesini istediyse de Yeğso buna gerek olmadığını bildirdi. Binadan çıkar çıkmaz da, hızlı hızlı evinin yolunu tuttu.

Evdekipler gözlerine inanmadılar, bütün köy Yeğso'yu görmeye gelir. Bu bir mucizedir, Tanrı bu kahraman kızı hayatını yeniden bağışlamıştır. Bir kurban kesip, bütün köye dağıtırlar.

O günlerde Türk ordusu ağır yenilgilere uğrayıp geri çekilmekteydi ve işgal hali Sardarapat cephesinde Ermenilerin Türk'lere karşı kazandığı büyük zaferle son buldu. Sebasar'a yerleşen Türkler, beraberlerinde Türk doktor da olmak üzere kaçip gittiler.

Anneannem, 1923'te dedem Avedis'le evlenir. Dedem, Rusya Tsarı II. Nikolay'ın askeri iken Rus-Türk savaşında bulunmuş ve Kars'ın fethine katılmıştı. 1924 yılında annem Dirun, 1926'da Torgom dayım, 1929'da Amalia teyzem, 1936'da küçük dayım Bartuğimeos dünyaya gelmişler. Anneannemin ömrü kısa oldu. Kuyu faciası neticesiz kalmamıştı, romatizm hastalığından müzdaripti, o yıllarda da düzgün bir tıbbi tedavi olmadığından, dört evländini kaderin rüzgârına emanet edip 1940 yılında yaşama veda etti. Dedem Avedis, II. Dünya Savaşında hayatını kaybetti. Anneannemin dört öksüzleri büyük acı ve zorluklar görerek hayatlarını kurabildiler.

Çok sevgili Nivart babaannem ve Yeğso anneannem, sizlerin acı dolu yaşamından, harap edilen kaderinizin hikâyesinden bir parçası okuyuculara anlatıp borcumu ödedim. Huzur içinde yatın... Anavatan toprağınız bol, ruhunuz şâd olsun !

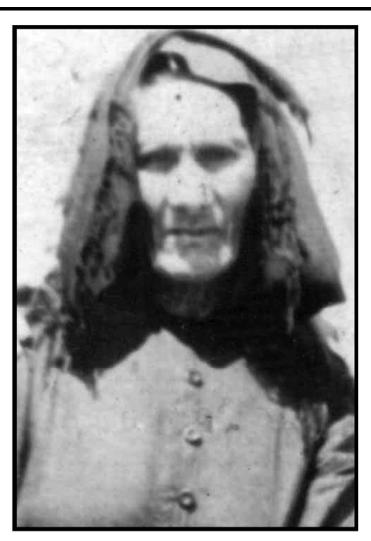
SONA ARŞUNETSİ
Şair-yazar, Ermeni Davası Savunucusu

EXISTE-T-IL UN TURC PUR-SANG ?

Je confie mes pensées au papier sur les mœurs, les lois non écrites du monde et ma vision du monde qui est très profonde. Depuis mon enfance, mon cœur fut percé de ce que mon peuple avait enduré et réveilla en moi des émotions bien profondes. Ce sont ces souvenirs restants de mon enfance que je voudrais partager avec mes lecteurs, souvenirs devenus des ombres qui m'ont accompagné pendant de longues années. J'ai toujours voulu les écrire et le moment est arrivé...

Nous sommes au seuil du centenaire du génocide arménien et je voudrais raconter à mes lecteurs un fragment des souvenirs déchirant mon cœur depuis mon enfance. Pour ce que mon peuple a éprouvé, c'est ma voix qui proteste contre les Turcs barbares et la politique indifférente et insensible du monde... Qui a rendu la Turquie si vicieuse, barbare, désavouée, meurtrière, prise de cet acharnement avide d'envahir des territoires ? La réponse est unique : l'attitude passive, ambiguë du monde.

Depuis toute petite, j'ai décelé et dévoilé le masque de ce monde. Et nous, ingénument, nous sommes toujours à la recherche de la justice là où elle n'existe pas, où seul l'intérêt économique domine, où les lois de jungle ont l'unique pouvoir, où le fort dévore le faible férolement, et les slogans interpellant la démocratie par les dirigeants du monde ne sont que de la pure démagogie qui prend le rôle de fouet pour mettre de la pression sur les petites nations, les réprimer, les conduire. Voilà le vrai visage des dirigeants du monde...

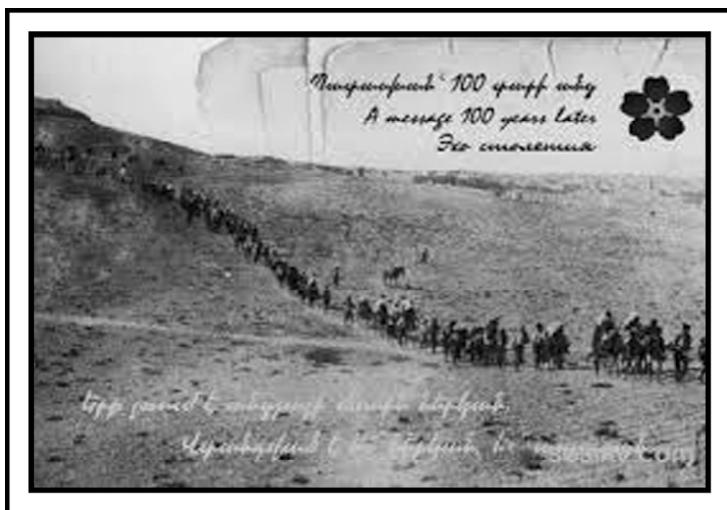

*Lorsque le monde est une mer de sang,
Les gens regardent de la scène,
Mais quelle justice retentira
Des lèvres sanglantes et cruelles ?*

*Se souviendraient-ils encore,
Abandonnant leurs intérêts,
Ou respecteraient-ils encore le génocide arménien,
Reniant toute foi et conscience ?*

Tant que la Turquie génocidaire n'a pas de réponse à ses crimes, le sujet du génocide restera le sujet le plus important, le plus actuel de mes œuvres. Je ne sais pas combien de siècles faudra-t-il encore pour que les Arméniens puissent pardonner les Turcs en oubliant ce qui s'était passé, si, en effet, il serait possible d'effacer irréversiblement la mémoire des Arméniens.

*Sachez bien que même s'il reste un Arménien sur cette terre,
Il n'oubliera guère le génocide des Arméniens,
Ni le mont sacré de Massis,
Ni la terre si vaste de mes aïeuls...*

Le génocide a continué encore au-delà de 1915. La Turquie, restant impunie par le monde, ne se calme pas, elle essaie de continuer de manières distinctes ce qu'elle avait laissé inachevé : détruire fondamentalement le peuple arménien, achever l'extermination de la nation arménienne de manière bien programmée, étape par étape et par tous les moyens.

Je n'oublierai jamais les histoires de Nvard, ma grand-mère paternelle d'Erzeroum, dont les trois frères, leurs épouses, leurs enfants et des centaines d'Arméniens étaient brûlés dans les granges à foin par les Turcs... Ma grand-mère racontait sans cesse ces histoires et ses larmes n'arrêtaient pas de couler de ses yeux. Elle parlait des fumées mélangées à l'odeur de la chair, de l'os et de la graisse humains qui montaient des granges brûlées vers le ciel et les gens, éclipsés dans les cachettes, respiraient l'odeur de la viande grillée de leurs parents. Elle racontait à n'importe quelle heure de la journée, autour de la table, et nous, ses petits-enfants, nous étions en train de pleurer, nos larmes coulaient dans nos assiettes et nous les mangions, oui, notre repas était nos larmes. Afin de pouvoir nous transmettre la réalité, ma grand-mère nous décrivait en détail la terrible scène de l'exode. Elle racontait qu'à l'arrivée dans le village Archouni, situé à 6 km d'Erzeroum, elle eut les contractions prématurées, suite à l'horreur épouvantable de l'exode, et mit au monde mon père. Des centaines de milliers d'Arméniens avaient abandonné leurs foyers pour s'enfuir, affolés, vers la rivière d'Araz, afin de traverser la frontière de l'Arménie orientale, afin de se sauver, mais malheureusement, les soldats turcs avaient bloqué le pont de Margara, le seul pont d'espoir sur l'Araz.

Des milliers d'Arméniens étaient étendus au bord de l'Araz pareils à un troupeau de moutons. Les Turcs tuaient, pillait et violaient, retiraient en menaçant avec une arme tous les bijoux, et en plus des bijoux, les Evangiles, les icônes, les livres, ils jetaient tout dans le feu et brûlaient... Ma grand-mère racontait que les femmes étaient fouillées par des femmes turques, le fouet dans les mains, en leur arrachant les bijoux en or et en argent, et les hommes étaient fouillés par des hommes turcs qui leur prenaient l'or, remplissaient leurs sacs et les emportaient. De nombreux Arméniens affamés, assoiffés, épuisés, meurtris et désespérés se jetaient dans l'Araz débordée, avec l'espoir de survivre. Ils essayaient ainsi de sauver leur destin ou leur vie. Les mères jetaient leurs jeunes filles dans la rivière afin de les délivrer d'être épouses aux Turcs ou d'être violées par les Turcs. C'est au-delà de l'imagination, lorsqu'une

mère étrangle sa propre fille afin de préserver son honneur et sa dignité. Mon grand-père, troublé par cette scène monstrueuse, arrache mon père nouveau-né aux mains de ma grand-mère pour le jeter dans l'Araz, pour qu'il n'éprouve pas les souffrances auxquelles les Arméniens sont condamnés. Seulement les implorations de ma grand-mère ont pu empêcher mon grand-père à franchir le pas :

- Je préfère mourir avant de voir mourir mon fils exécuté par son père.

La rivière d'Araz, débordée en temps de printemps, emportait les cadavres des centaines d'Arméniens. Les Arméniens mouraient dans leur rivière mère.

- Si les combattants n'étaient pas là pour nous libérer, personne ne serait sauvé, plus personne ne serait là à présent,- disait ma grand-mère en essuyant les larmes.

Ma grand-mère n'arrêtait pas de raconter ce sauve-qui-peut, cette scène horrible, sans manquer le moindre détail. On dirait qu'elle éprouvait un soulagement après nous avoir transmis leurs souffrances, pour que l'on n'oublie jamais, pour qu'on n'oublie jamais notre vaste patrie historique, pareil au paradis, pour qu'on n'oublie jamais comment les Turcs avaient rassemblé et jeté les jeunes et les vieux dans les étables et les granges et les avaient brûlé, comment ils avaient rassemblé et brûlé les garçons dans le feu, que les villes et les villages arméniens étaient en fumée et le ciel était couvert d'une fumée épaisse de la chair humaine brûlée, comment les soldats turcs ouvraient les ventres des femmes enceintes avec une baïonnette et en tenant le bébé retiré de l'utérus sur le bout de la baïonnette ils disaient :

- Nous vous arracherons de vos racines pour vous empêcher de produire des semences et pousser.

Un plan monstrueux était élaboré par les Turcs : supprimer le mot "Arménien" dans le monde entier. Les Arméniens ont été poursuivis par les Turcs presque dans toutes les colonies d'émigrés où les parcelles des Arméniens rescapés de l'exode s'étaient réfugiés.

Ces histoires m'ont fort affligée et ont eu leur effet sur la formation de ma conscience. Je pleurais avec ma grand-mère en partageant sa douleur, en partageant profondément ses souffrances, sa peine, son chagrin... Même à ce moment-là, ma grand-mère Nvard revit devant mes yeux, elle est restée dans mes souvenirs avec les larmes aux yeux. Je ne dis pas qu'il n'y a pas de bons Turcs doués de qualités humaines, mais je doute fort qu'ils soient de vrais Turcs. Ma grand-mère Nvard disait souvent :

- Si tu vois parmi les Turcs quelqu'un de beau, avec la peau blanche, sache qu'il n'est pas un vrai Turc. Pendant des siècles, ils avaient emmené et épousé les belles filles arméniennes, assyriennes, grecques afin d'embellir leur race et leurs gènes laides.

Je me souviens de Yerso, ma grand-mère maternelle, et sa vraie histoire qui démontre qu'en réalité il n'existe pas un Turc pur-sang, que la formation et l'origine de la nation turque proviennent d'un mélange de diverses nationalités...

En octobre 1917, après la révolution en Russie, le nouveau gouvernement soviétique annonça que la Russie sortait de la première guerre mondiale. Les troupes russes quittèrent le front du Caucase et se dirigèrent vers la Russie. Les Arméniens se retrouvèrent face à une situation extrêmement dangereuse. Dans le front du Caucase, il n'y avait que les unités militaires arméniennes qui étaient confrontées aux troupes turques. Les Turcs profitèrent de cette situation et en

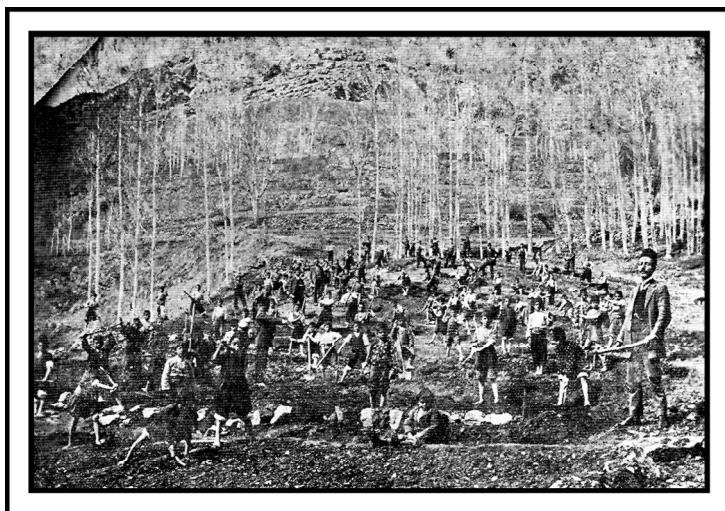
février 1918, en violant l'accord signé à Yerznka sur le cessez-le-feu, attaquèrent dans le but de s'emparer non seulement des provinces de l'Arménie occidentale prises par l'armée russe pendant la Première guerre mondiale, mais aussi de l'Arménie orientale. Les Turcs parvinrent à prendre les villes fortifiées d'Erzeroum et de Kars et le 15 mai ils entrèrent à Alexandrapol (actuellement Gumri).

N'étant pas satisfaite d'avoir pillé le vaste territoire de l'Arménie occidentale, la Turquie profite de la situation chaotique et garde l'appétit de conquérir également l'Arménie orientale actuelle.

A présent, afin de confirmer ma déclaration sur le fait qu'en réalité il n'y a pas un Turc pur-sang, je présente à mes lecteurs la vraie histoire de ma grand-mère maternelle prénommé Yerso.

En février 1918, la Turquie a attaqué l'Arménie orientale. Les troupes turques ont envahi des villes et villages, ont rassemblé plus d'une centaine de jolies jeunes filles, les ont jetées dans une étable vide dans le village de Sépassar (Chichtapa) en fermant la porte à clé de l'extérieur et en mettant deux soldats turcs de garde devant la porte.

Je dois dire que c'est une histoire véridique de ma grand-mère maternelle Yerso. Elle était originaire de l'Arménie orientale. Sa famille vivait dans le village de Grand Sépassar de la région actuelle de Ghoukassian. J'avais promis à ma mère d'écrire l'histoire de ma grand-mère. Je tiens ma promesse.

Voici l'histoire.

En 1918, la Turquie, insatisfaite de l'expulsion de la population de l'Arménie occidentale et le pillage des territoires, a tenté de réaliser le plan ciblé du panturquisme : l'Arménie sans Arméniens. Durant l'invasion, les Turcs avaient réussi à rassembler plus de cent belles filles arméniennes pour les emmener en Turquie dans le but de mariage. Ma grand-mère Yerso, 17 ans à l'époque, était parmi elles, ainsi que sa cousine Naré. Ma grand-mère était une très belle demoiselle de grande taille, aux cheveux longs et blonds (je ne l'ai pas connue, c'est ma mère qui m'en a parlé). Comme les Turcs avaient pris tous les villages de la région, les pauvres filles étaient désespérées, elles pleuraient à chaudes larmes, pliées dans un coin, terrifiées de l'idée que les Turcs allaient les emmener à épouser des hommes turcs, elles étaient prêtes à mourir que d'être épouse d'un Turc.

Ma grand-mère Yerso a pris la pose de rebelle et a crié très fort :

- Les filles, je mourrai, mais je ne deviendrai pas épouse d'un Turc, je ne donnerai pas naissance à un enfant pour un Turc, je ne changerai pas ma foi...

L'étable était assez grande mais il n'y avait pas d'animaux dedans. Dans un coin de l'étable il y avait un puits profond, qui avait été séché. Ma grand-mère enleva le couvercle du puits couvert de bois. Elle regarda dans le puits et s'adressa aux filles en disant :

- Je mettrai fin à ma vie. Si vous ne voulez pas devenir Turques et être

converties, suivez mon exemple. Je préfère la mort à la vie.

Les filles acceptèrent toutes. La vie était précieuse, mais elles privilégièrent mourir que devenir Turques. Naré a longuement convaincu Yerso de s'abstenir de sa décision et patienter encore quelques jours, mais Yerso avait définitivement décidé de mettre fin à sa vie. Le lendemain, lorsque le jour se levait, Yerso se mit debout sur le bord du puits, fit signe de croix en disant :

- Celles qui ne veulent pas devenir épouses des Turcs, suivez-moi !

Elle fit encore une fois signe de croix en disant « Pardonne-moi, Dieu... ».

Yerso se jeta dans le puits. Les filles qui devaient suivre l'exemple de Yerso, firent un tel bruit, crièrent, frappèrent à la porte :

- Au secours, au secours, une personne est tombée dans le puits...

Les soldats turcs, contraints, ouvrirent la porte sur ce bruit pour voir ce qui se passait et au moment de l'ouverture de la porte, les filles en profitèrent, s'enfuirent sur le coup et se sauvèrent ainsi. Naré courut chez les parents de Yerso et raconta ce qui s'était passé. Les parents, les villageois coururent vers le lieu de l'accident. Les portes de l'étable étaient ouvertes, les soldats turcs étaient partis. Les villageois se rassemblèrent autour du puits, des cris, des larmes, des sanglots se retentirent... Sa mère frappait les mains sur les genoux :

- Ma chère Yerso, mon enfant, quelle peine tu m'as faite...

Je dois dire que depuis que le puits était séché, on l'avait rempli de cadavres

d'animaux, de poules, des déchets et d'ordures afin de boucher ce fossé, et il était même impossible d'approcher du puits à cause d'échappement des gaz pour allumer au moins une lumière et voir si Yerso était vivante ou en quelle position était-elle tombée. J'avais déjà dit que le puits était très profond, car il était dans les montagnes et la profondeur du puits était naturelle.

Parents, voisins, proches, tous s'étaient réunis pour discuter et voir ensemble comment pourrait-on enlever le corps de Yerso du fond du puits, mais, hélas, en vain. Ceux qui essayaient de descendre dans le puits avec une corde, en sortaient à bout de souffle suite aux échappements du gaz... Personne n'avait réussi à descendre même la moitié du puits. Plusieurs personnes l'avaient essayé, mais en vain... Ces difficultés atténuerent peu à peu non seulement l'espoir de retrouver Yerso en vie, mais aussi de ressortir son corps même inanimé. Ainsi un, deux, trois jours se suivirent en faisant vainement des tours autour du puits. Personne ne doutait plus que Yerso était morte et on cherchait plutôt des moyens de ressortir au moins le corps et l'enterrer. Il faut dire également qu'après cet incident on ne voyait plus les soldats turcs auprès du puits. On entendait même des rumeurs selon lesquelles l'armée turque aurait été vaincue successivement, mais qu'elle n'aurait pas encore totalement quitté le village. Le médecin turc aussi y était encore.

Le quatrième jour, Maro, la grande sœur de ma grand-mère, qui était mariée et que l'on n'arrivait pas à l'éloigner du puits, dit :

- Je ressortirai le corps de ma sœur, je ne laisserai pas son corps dans ce fossé pourri.

Elle alla chercher la corde, renforça l'extrémité de la corde avec une bouteille en métal courbée et la fit descendre dans le puits. Elle remua longtemps la corde dans le puits, mais en vain, la corde ne s'accrocha à rien... Désespérée, désemparée, Maro pleura fort à chaudes larmes :

- Ah, ma sœur, ma chère Yerso, la mort digne te serait-elle manquée que tu es allée chercher la mort dans ce puits pourri ? Et maintenant, sur quelle pierre allons-nous frapper nos têtes ?

La nuit tombait déjà. Les gens qui entouraient Maro essayaient de la convaincre de rentrer et le lendemain continuer les travaux de l'enlèvement de Yerso. Mais soudain Maro cria :

- Elle a pris ! Elle tient quelque chose ! Venez vite tirer, c'est lourd, je n'arriverai pas toute seule...

Les gens tirèrent à grand-peine la corde et... un miracle ! Ils enlevèrent le corps de Yerso. La bouteille en métal courbée était enfoncée dans le gilet en laine de Yerso. Qui aurait pensé que le gilet tricoté à la main pourrait sauver la vie de Yerso...

Tout le village se réunissait autour du corps inanimé de Yerso. Tout le monde sanglotait. La nouvelle arriva jusqu'aux Turcs qui emmenèrent un médecin turc. Ce dernier prit la main de Yerso, examina le pouls et ordonna aux soldats turcs de transporter Yerso au Centre médical pour la surveiller. On apprit plus tard que le médecin turc avait parlé arménien, que sa mère était Arménienne. On mit Yerso dans une chambre séparée, sous la surveillance de deux soldats turcs.

Personne ne croyait que Yerso serait sauvée, car il n'y avait aucun signe de vie sauf une très faible chaleur corporelle.

Chers lecteurs, je vous raconte l'histoire réelle de ma grand-mère maternelle, cette grand-mère que je n'ai pas vue et dont j'ai entendu parler de ma mère et des habitants du village de Sépassar qui s'en souviennent toujours et à chaque occasion, lorsqu'ils se réunissent autour d'une table pour une fête, ils racontent l'histoire de Yerso qui s'est jetée dans un puits pourri au nom de l'honneur et la foi. Je ne sais point combien de temps encore cette histoire héroïque sera transmise de bouche à l'oreille et combien de générations connaîtront cette histoire, mais je devrais l'écrire de par ma conscience pour que les futures générations soient conscientes de la valeur de l'honneur, pour que la femme arménienne sache sacrifier sa vie au nom de l'honneur et la foi. C'est l'image exacte de la femme arménienne.

Ma grand-mère paternelle, Nvard Erzeroumtsi, l'avait rencontrée, elle se souvenait souvent :

- Elle était un vrai soleil, elle éclairait comme le soleil. Je n'ai jamais vue une femme d'une beauté pareille. Hélas, elle n'a pas vécu longtemps.

Je n'ai pas eu la chance de voir ma grand-mère, admirer sa beauté, être en contact avec elle, mais rien que l'idée que je suis sa descendante, me rend si fière et si heureuse...

Chers lecteurs, je continue mon histoire inachevée.

Personne n'a su ce que ce médecin turc avait fait comme traitement, il n'a laissé personne de la famille de voir Yerso. Yerso non plus ne se souvenait de rien, elle a juste ouvert les yeux le 7e jour de la sortie du puits et a demandé de l'eau. Quand le médecin a essayé de lui donner de l'eau, elle a refusé de boire de la main du médecin.

- Tu avais toujours ces yeux lorsque tu t'es jetée dans le puits, - a dit le médecin turc après l'avoir regardé longuement.

Quelques jours passèrent. Yerso réalisa que le médecin n'était pas indifférent envers elle et commença à réfléchir à la fuite. Chaque jour, lorsque le médecin sortait, Yerso descendait doucement du lit, marchait à petit pas dans la chambre afin de renforcer les jambes et pouvoir s'enfuir, ensuite elle se remettait au lit.

Au bout de quelques jours, elle comprit qu'elle pouvait s'enfuir. Quand le médecin vint lui rendre une visite habituelle, Yerso lui fit comprendre timidement qu'elle avait besoin d'aller aux toilettes. Le médecin voulut qu'un des soldats turcs l'accompagne, mais Yerso refusa. Elle sortit du bâtiment et marcha rapidement vers sa maison.

Les proches ne crurent pas à leurs yeux en la voyant. Tout le village vint voir Yerso. Un miracle se produisit, Dieu redonna vie à cette héroïne. Evidemment, il y eut une immolation pour distribuer à tous les villageois.

Il faut dire que c'était la période où l'armée turque se retira après plusieurs défaites et la bataille de Sardarapat aboutit avec une victoire absolue des Arméniens contre les forces turques prédominantes. Les Turcs installés à Sépassar s'enfuirent, le médecin turc est parti avec eux.

Ma grand-mère se maria en 1923 avec mon grand-père, Avetis, qui avait été auparavant un soldat du tsar Nikolay, il avait combattu dans la guerre turco-russe et avait participé à la prise de Kars. Ma mère, Tiroun, naquit en 1924, mon oncle, Torgom, en 1926, ma tante, Amalia, en 1929 et mon oncle cadet, Barthélémy, en 1936.

Ma grand-mère n'eut pas une longue vie, la chute dans le puits a laissé des séquelles. Elle souffrait des rhumatismes. Et puisque la médecine n'était pas très évoluée à cette époque, elle mourut en 1940 en laissant quatre enfants orphelins derrière elle. Mon grand-père Avetis mourut lors de la 2e guerre mondiale.

Les Turcs firent du mal, ils noircirent le destin de ma grand-mère, comme la vie de ses quatre enfants restés orphelins qui trouvèrent rudement le chemin de leur vie.

Mes très chères grand-mères Nvard, Yerso, j'ai fait ce que j'avais sur ma conscience, en exposant un fragment de votre vie remplie de souffrances, de l'odyssée de votre destin dévasté. Reposez en paix, que la terre natale soit légère sur vous.

SONA ARSHUNETSI
Ecrivain-publiciste, défendeur de la Cause arménienne

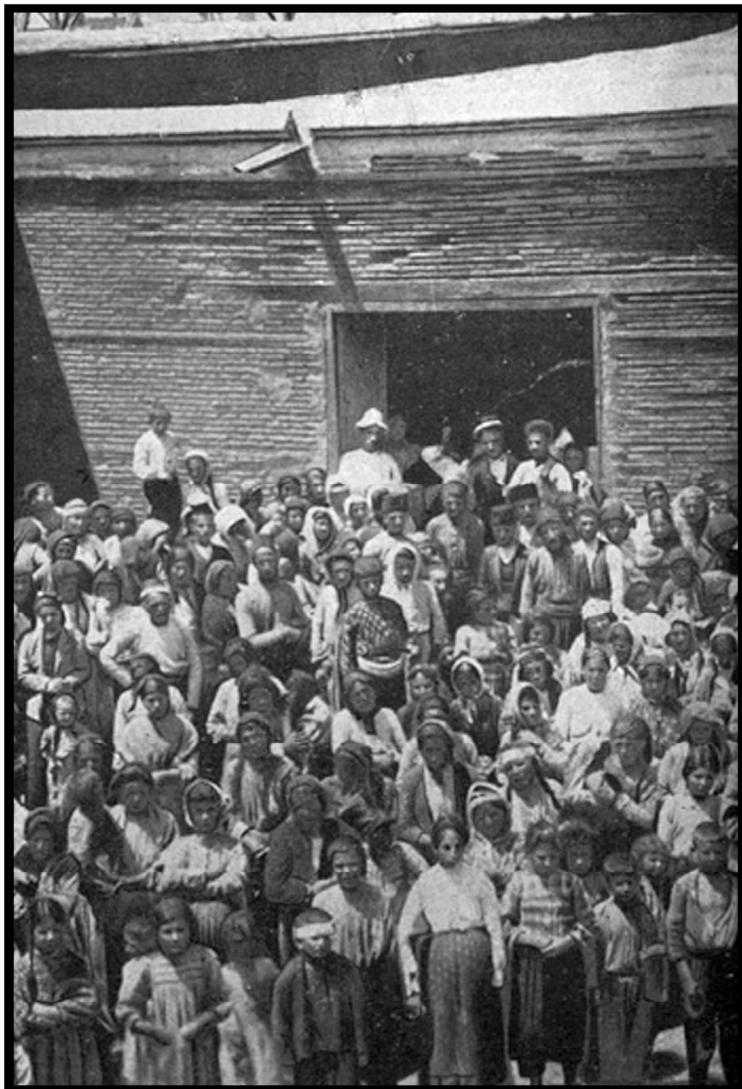

ՍՈՆԱ ԱՐՇՈՒՆԵՑԻ
SONA ARSHUNETSI
SONA ARŞUNETSİ
SONA ARSHUNETSI

ԱՐԴՅՈՔ ԿԱ՞ ԶՏԱՐՅՈՒԽՆ ԹՈՒՐՔ
IS THERE A PURE BLOODED TURK?
ÖZ TÜRK VAR MIDIR ?
EXISTE-T-IL UN TURC PUR-SANG ?

Տպագրությունը՝ օֆսեթ: Չափսը՝ 60X 84, 1/16 :

Թուղթը՝ օֆսեթ, ծավալը՝ 2.5 մ

Տպաքանակը՝ 300 օր.:

Տպագրվել է «Նոյյան Տապան» տպագրատանը:

(+374 60) 27 64 62, 27 64 21

contact@nt.am, www.nt.am